

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Suzanne Malmberg

Obehörig vinst i svensk rätt

Examensarbete
30 högskolepoäng

Jur. dr Ola Svensson

Allmän förmögenhetsrätt

HT 2010

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte och frågeställning	6
1.3 Metod och material	6
1.4 Avgränsning	7
1.5 Disposition	7
2 OM ALLMÄNNA RÄTTSPRINCIPER	9
2.1 Allmänt om rättsprinciper	9
2.2 Olika typer av rättsprinciper	9
3 VINSTREGELN	11
3.1 Med vinstregeln konkurrerande utjämningsmekanismer	12
3.2 Vinstrekvisitet	14
3.2.1 Begreppet vinst	14
3.2.2 Bestämning av ersättningens storlek	15
3.2.3 Bestämning av förmögenhetsökningen	16
3.3 Förlustrekvisitet	17
3.4 Rättsgrundsrekvisitet	18
3.5 Omständigheter som utesluter tillämpning av vinstregeln	21
3.6 Kritik mot vinstregeln	23
3.6.1 Det är orimligt att av rättsordningen godtaga vinster återgå	23
3.6.2 Vinstrekvisitet ger ingen ledning vid tillämpningen av vinstregeln	23
3.6.3 Fokus på vinstens obehörighet	24
3.6.4 Ersättningsrätt erkänns vid skadeståndsgrundande handlande	24
3.6.5 Vinstregeln är överflödigt vid återgång av avtal	25
3.6.6 Vinstrekvisitet utgör inte rättsfaktum	25

4	VINSTREGLN I SVENSK LAGSTIFTNING	26
4.1	Avtalsrättslig lagstiftning	26
4.1.1	Vinstregeln i föräldrabalken 9 kap. 7 §	26
4.1.2	Vinstregeln i 1924 års lag	28
4.1.3	Vinstregeln i handelsbalken 18 kap. 3 §	29
4.2	Köprättslig lagstiftning	30
4.2.1	Vinstregeln i köplagen 65 §	30
4.2.2	Vinstregeln i United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods	31
4.2.3	Vinstregeln i konsumentköplagen 44 §	33
4.3	Vinstregeln i växellagen 74 §	33
4.4	Kommentar till vinstregelns förekomst i lagstiftningen	34
5	TILLÄMPNINGEN AV VINSTREGLN I SVENSK RÄTT	36
5.1	Ersättning enligt vinstregeln vid tillgodogörande av annans egendom utan stöd i avtal	37
5.2	Ersättning enligt vinstregeln vid inomobligatoriska förhållanden	39
5.2.1	Skogsavverkningsrätt som upphört innan rätten kunnat utövas fullt ut	39
5.2.1.1	Avverkningsrätt som gått förlorad på grund av avverkningsförbud	39
5.2.1.2	Avverkningsrätt som förfallit då maxtid för upplåtelse till sådan rätt överskridits	41
5.2.2	Övrig tillämpning av vinstregeln vid inomobligatoriska förhållanden	42
5.3	Förbättringar av annans egendom utan stöd i avtal	43
5.4	Ersättning enligt vinstregeln vid condictio indebiti	44
5.5	Ersättning enligt vinstregeln i lagreglerade fall	46
5.6	Kommentar till förekomsten av vinstregeln i praxis	48
5.6.1	Tidpunkten för ersättningens bestämmande	51
6	SLUTSATS	53
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	56
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	59

Summary

Unjust enrichment has, compared to other European legal systems, played a marginal role in Sweden. The principle of unjust enrichment has for a long time been the subject of pungent criticism in the Swedish jurisprudence. However, its recent comeback in Swedish case law has given the principle renewed importance. This paper examines and analyses Swedish legislation, case law and doctrine in order to investigate the role unjust enrichment plays in the Swedish legal system of today.

The essay begins with a chapter explaining what the word principle actually means. A study of doctrine has shown that principles can be either explicit or based on generalizations made on the basis of analogies derived from legislation and case law.

The essay then turns to examine the concept of unjust enrichment as a positive legal rule. Briefly, the rule of unjust enrichment can be described as follows: if a person A, is unjustly enriched at the expense of another person B, an obligation to make restitution will arise. According to the traditional view in the Swedish discussion, an obligation to make restitution will arise if four elements are established. Namely that enrichment has occurred, that one party has suffered a loss as a result of the other party's enrichment, that the enrichment in question is without legal ground and that there are no other remedies available to the claimant. However, the study of doctrine has shown that it is not necessary to demonstrate that one party has suffered a loss in order to establish unjust enrichment.

In Swedish law there is no independent legal institute of unjust enrichment, nor is there any general statutory provision on unjust enrichment. However, there are a number of provisions concerning unjust enrichment, which can be found in several different fields of law. Furthermore, a review of case law has shown that in some actions the Swedish Supreme Court has awarded compensation on the grounds of unjust enrichment without any support in statutory provisions.

It is difficult to find something that all situations, in which the principle of unjust enrichment occurs, have in common. The most obvious similarity is that an enrichment has occurred, which has initially been accepted by the judiciary. However, the circumstances leading to the enrichment have in a later stage been considered to be unjust. Another common feature is that the enriched party has behaved in a more or less acceptable way when achieving the enrichment.

Given the extent of the legislation in which unjust enrichment occurs and the application of the principle in recent case law, it can be claimed that the principle of unjust enrichment has been established as a part of the Swedish legal system.

Sammanfattning

Rättsprincipen obehörig vinst, eller vinstregeln som den också kallas, har jämfört med andra europeiska rättsordningar haft en marginell betydelse i Sverige. Även om principen under en lång period varit föremål för skarp kritik från rättsvetenskapligt håll, så har den på senare tid fått förnyad aktualitet då den dykt upp i flertalet rättsfall. I uppsatsen görs därför en översyn av svensk lagstiftning, praxis och doktrin för att utreda vilken roll som institutet obehörig vinst spelar i svensk rätt idag.

Uppsatsen inleds med ett kapitel som ämnar förklara vad som egentligen avses med begreppet allmän princip. Granskning av doktrin har visat att principer antingen kan vara explicita eller grunda sig i generaliseringar som görs på grundval av analogier från rättsfall och lagstiftning.

Därefter beskrivs vinstregeln och dess rekvisit. Kortfattat brukar principen om obehörig vinst, eller vinstregeln, beskrivas enligt följande: om en person A har gjort en vinst på en person B:s bekostnad så ska denna vinst gå åter om den saknar rättsgrund. Traditionellt har det ansetts att vinstregeln utgörs av fyra rekvisit: det ska ha uppkommit en vinst, vinsten ska ha skett på någon annans bekostnad, vinsten ska sakna rättsgrund och det ska dessutom inte föreligga några omständigheter som utesluter regelns tillämpning. En undersökning av doktrin har emellertid visat att rekvisitet som föreskriver att en vinst ska ha skett på någon annans bekostnad är överflödigt och att vinstregeln i svensk rätt därmed endast förefaller ha tre rekvisit.

I svensk rätt finns ingen allmän bestämmelse som stadgar att ersättning ska utgå i de fall där någon har gjort en obehörig vinst. Däremot finns en rad lagstadganden inom flera olika rättsområden som bygger på principen obehörig vinst. Vidare har en genomgång av rättspraxis visat att principen i flera fall använts som grund för att utdöma ersättning då lagstöd saknats för att utdöma ersättning på annan grund.

Den största svårigheten i arbetet har varit att hitta något som är gemensamt för alla de situationer i vilka principen om obehörig vinst förekommer. De uppenbara likheterna är att det uppstått en vinst som i ett första skede godtagits av rättsväsendet. Omständigheter gör dock att vinsten i ett senare skede bedöms vara obehörig. En ytterligare gemensam nämnare är att den vinnande parten har betett sig på ett mer eller mindre ursäktligt vis vid uppnåendet av vinsten.

Mot bakgrund av den omfattning som obehörig vinst förekommer i lagstiftning och den förnyade aktualitet som principen har fått i praxis talar mycket för att obehörig vinst är ett institut som har ett berättigande i svensk rätt.

Förord

Hösten 2005 kändes juristutbildningen oändligt lång. Fem korta år senare sätter jag med denna uppsats punkt för mina studier i juridik.

Otaliga timmar av studier i stats- och förvaltningsrätt, förmögenhetsrätt, familjerätt med mera, har lärt mig att svaret på alla viktiga frågor är ”Det beror på.”

På vägen mot denna insikt har jag fått ett ovärderligt stöd av min familj och mina vänner. En av dessa vänner erbjöd sig att korrekturläsa min uppsats i utbyte mot ett omnämnande i förordet. Med anledning av detta vill jag rikta ett särskilt tack till Christoffer Benninge. Sist men inte minst vill jag tacka min handledare, Ola Svensson, som under författandet av detta arbete kommit med många kloka synpunkter och råd.

Lund i september 2010.

Suzanne Malmberg

Förkortningar

AvtalsL	Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område
CISG	United Nations Conventions on Contracts for the International Sale of Goods (1980)
DCFR	Draft Common Frame of Reference
FB	Föräldrabalk (1949:381)
HB	Handelsbalk (1736:0123 2)
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätten
JB	Jordabalk (1970:994)
JustR	Justitieråd
KKL	Konsumentköplag (1990:932)
KöpL	Köplag (1990:931)
Lst	Länsstyrelsen
MB	Miljöbalk (1998:808)
NJA	Nytt juridiskt arkiv
PAL	Produktansvarslagen (1992:18)
RR	Regeringsrätten
RänteL	Räntelag (1975:635)
SamboL	Sambolag (2003:376)
SjöL	Sjölag (1994:1009)
SOU	Statens offentliga utredningar
VxL	Växellagen (1932:130)

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Principen om obehörig vinst kan spåras tillbaka till romartiden, då den förekom som en av de allmänna rättsgrundsatser som samlats i slutet av digesterna. Även under perioden då naturrätten hade en stark ställning ansågs det självklart att principen ägde giltighet. Sedan dess har det förts fram argument om att principen är av en så allmän och obestämd natur att den inte kan användas för att avgöra konkreta rättsfrågor.¹

I svensk rätt finns ingen allmän bestämmelse som stadgar att ersättning ska utgå i de fall där någon har gjort en obehörig vinst. Detta kan vara en del av förklaringen till varför det fortfarande är oklart vilken roll principen om obehörig vinst ska spela i den svenska rättsordningen. Inom svensk rätt har principen under lång tid betraktats med mycket kritiska ögon. En av principens starkaste kritiker var Hellner. I sin avhandling om ämnet kom han fram till att det med stöd i endast några enstaka lagstadganden och några fåtaliga rättsfall inte kunde anses finnas en allmän princip i svensk rätt med innebörden att ersättning ska utgå vid obehörig vinst.²

Under senare tid har kritiken mot principen avtagit i takt med att antalet lagstadganden och domstolsavgöranden som grundar sig på obehörig vinst resonemang har ökat.³ I linje härmed har Ramberg uttalat att det är möjligt att principen om obehörig vinst kommer att få en ökad betydelse i fall då ersättning inte kan utgå på avtalsrättslig grund eller i form av utomobligatoriskt skadestånd.⁴ Schultz menar att det större utrymme som principen fått i Sverige är en följd av ett ökat europeiskt inflytande.⁵ I många andra europeiska rättsordningar uppfattas nämligen obehörig vinst som ett självskrivet inslag bland de begrepp som hör till civilrätten. Principen återfinns bland annat i den tyska Bürgerliches Gesetz Buch § 812 och i Draft Common Frame of Reference (DCFR) VII. – 1:101, varav den sistnämnda innehåller modellbestämmelser för europeisk privaträtt.

Principen om obehörig vinst, eller vinstregeln⁶, har traditionellt beskrivits enligt följande: om en person A har gjort en vinst på en person B:s bekostnad och vinsten är obehörig, det vill säga saknar rättsgrund, så skall den gå åter. Detta betyder att den obehöriga vinsten grundar en rätt till ersättning för B gentemot A motsvarande vinstens storlek. En

¹ Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 9.

² A. a. s. 392 f.

³ Munukka, Jori, Är obehörig vinst en svensk rättsprincip?, s. 26.

⁴ Ramberg, Jan och Ramberg, Christina, Allmän avtalsrätt, s. 255.

⁵ Schultz, Märten, Nya argumentationslinjer i förmögenhetsrätten. Obehörig vinst rediviva, s. 948.

förmögenhetsförskjutning har alltså skett från B till A. Vinstregelns syfte är att förmögenhetsförskjutningen mellan A och B ska jämnas ut.

Ersättning på grund av obehörig vinst kan förekomma såväl inom som utom kontraktsförhållanden. Oavsett om det rör sig om ett inom- eller utomobligatoriskt förhållande så konkurrerar obehörig vinst med andra regler. Till exempel är skyldigheten att utge vinstersättning subsidiär till regler om skadestånd. Vinstregeln har därför ofta fått ge vika för tillämpningen av andra regler.

1.2 Syfte och frågeställning

Svensk rätt har under lång tid gett principen om obehörig vinst en styvmoderlig behandling. Eftersom den doktrin som ingående behandlar obehörig vinst är föråldrad finns ett behov av att undersöka vilken roll som institutet om obehörig vinst spelar i modern svensk rätt. Syftet med denna uppsats är därför att med utgångspunkt i svensk doktrin, lagstiftning och praxis utreda vilket innehåll principen om obehörig vinst har för svensk rätts vidkommande samt vilken roll principen om obehörig vinst spelar eller bör spela i svensk rätt idag. För att komma fram till detta avser uppsatsen att utreda i vilka situationer som principen förekommer och om det är möjligt för en domstol att utan stöd i lag erkänna en part ersättning på grund av att en obehörig vinst har uppstått. Därutöver avser uppsatsen att undersöka om det finns några gemensamma principiella överväganden i de situationer där institutet har tillämpats. För att kunna tala om en rättsprincip måste ju en viss enhetlighet kunna påvisas inom principens tillämpningsområden.

Enligt vinstregeln så ska en uppkommen vinst återgå om den saknar rättsgrund. Uttrycket rättsgrund kan även användas synonymt med ordet princip. För att undvika förvirring kommer ordet rättsgrund endast att användas för att beteckna ett av rekvisiten i vinstregeln.

1.3 Metod och material

Uppsatsens syfte har det gemensamt med den traditionella rättsdogmatiska metoden att målet är att uttala sig om gällande rätt. I sedvanlig ordning är det således den rättsdogmatiska metoden som används som verktyg i detta arbete. Konkret innebär metoden att en genomgång av lagstiftning, förarbeten, praxis och doktrin har företagits för att kunna besvara den valda frågeställningen.

Studiet av principen om obehörig vinst i svensk rätt försvåras av att doktrinen som förekommer i ämnet är sparsam. Den äldre doktrin som finns är i flertalet fall mycket kritiskt till användningen av obehörig vinst som en allmän princip i svensk rätt. I den doktrin som författats på senare år kan man däremot se tendenser till en mer positiv inställning till institutet. En stor del av uppsatsen bygger därför på studier av lagar som ger uttryck för principen om obehörig vinst och därtill hörande förarbeten. En ytterligare

hörnsten i arbetet är avgöranden av HD i vilka obehörig vinst har berörts. Antalet rättsfall i vilka obehörig vinst berörs är något magert, varför praxis har studerats över ett brett tidsspänn. En synpunkt som kan anföras mot detta är att det finns en risk att äldre praxis inte ger en korrekt bild av gällande rätt. Fördelen med att studera även äldre rätt är att det blir möjligt att se om domstolens resonemang har förändrats över tid och på vilket sätt detta i så fall har skett.

1.4 Avgränsning

Allt sedan Sveriges inträde i EU har svensk lagstiftning kommit att influeras både direkt och indirekt av den rätt som skapas inom unionen. Den roll som principen om obehörig vinst spelar inom gemenskapsrätten är därför relevant även i en undersökning av institutets ställning i svensk rätt. Inom ramen för ett examensarbete skulle det dock föra alltför långt att även undersöka vilken ställning principen om obehörig vinst har inom EU-rätten.⁷ Internationell rätt lämnas emellertid inte helt därhän. Då bestämmelsen om verkningar av hävning i CISG anses ge uttryck för principen om obehörig vinst behandlas den i uppsatsens fjärde kapitel. Anledningen till att denna bestämmelse passerat avgränsningens nålsöga är att den är implementerad i svensk rätt.⁸ Som nämndes ovan innehåller också DCFR en bestämmelse om obehörig vinst. Trots att DCFR inte är en del av svensk lagstiftning valde HD ändå i NJA 2009 s. 672 att använda sig av dess modellregler vid utfyllning av ett återförsäljaravtal. Efter detta avgörande är det högst oklart vilken rättslig status DCFR har i svensk rätt. På grund av det oklara rättsläget kommer inte bestämmelsen om obehörig vinst i DCFR att undersökas närmare.

1.5 Disposition

Denna uppsats består, bortsett från dess introducerande kapitel, av totalt fem kapitel. Till en början utreds vad som egentligen menas med begreppet allmän princip. Trots att begreppet ofta ses som självklart bland jurister kan dess betydelse skifta avsevärt.

I uppsatsens tredje kapitel beskrivs de rekvisit som ska vara uppfyllda för att vinstregeln i egenskap av positiv rättsregel ska kunna ligga till grund för enskilda avgöranden. Kapitlet avslutas med en del av den kritik som i doktrinen har riktats mot principen om obehörig vinst.

I uppsatsens fjärde kapitel ges en överblick över centrala svenska lagar som enligt uttalanden i lagförarbeten eller doktrin är ett uttryck för att en vinst ska återgå om den är obehörig. Vid slutet av kapitlet ges en kommentar till lagstiftningen.

⁷ För en utförlig behandling av obehörig vinst inom EU-rätten se Allison, Jones, Restitution and European Community Law.

⁸ Se lag (1987:822) om internationella köp.

I det femte kapitlet ges en översikt över tillämpningen av principen om obehörig vinst i rättspraxis. Tonvikten i kapitlet ligger på avgöranden från HD. Undersökningen tar avstamp i avgöranden från 1900-talets början och går igenom praxis på området fram till första halvan av 2010. Efter detta följer en kommentar till rättsfallen.

Uppsatsen avslutas med författarens egna reflektioner och slutsatser kring ämnet med syftet att besvara de i avsnitt 1.2 ställda frågorna.

2 Om allmänna rättsprinciper

2.1 Allmänt om rättsprinciper

En inte oväsentlig del av rätten baseras på rättsprinciper, vilka följaktligen återfinns på en mängd olika områden. Själva ordet princip syftar vanligen på viktiga och generella normer.⁹ Även om ordets betydelse är vag, kan den i många juridiskt relevanta sammanhang definieras som en norm som uppställer ett visst ideal. Det ideal som uppställs av en princip är möjligt att förverkliga till en viss högre eller lägre grad. Ett exempel som kan anföras återfinns i RF 1 kap. 2 § 1 st. som stadgar att: ”*Den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans frihet och värdighet.*” Denna bestämmelse innehåller tre olika principer, nämligen att den offentliga makten ska utövas med respekt för alla människors lika värde, den enskilda människans frihet samt värdighet. En princip med ovanstående betydelse talar alltså om vad som prima facie bör göras.¹⁰

Vissa principer ger uttryck för de etiska basvärden som utgör en del av varje rättsordning. Vad gäller västerländska rättsordningar så kan rättssäkerhetsprincipen nämnas som ett exempel. Även om sådana principer kan ligga till grund för positivrättsliga regler, används de sällan för att motivera enskilda avgöranden i domstol.¹¹ Trots detta fyller rättsprinciper en viktig funktion eftersom de kan användas för att fylla ut luckor i lagstiftningen eller för att komplettera densamma.¹²

2.2 Olika typer av rättsprinciper

Principer kan delas in i två olika kategorier. Den första kategorin får man fram genom att göra generaliseringar på grundval av analogier från rättsfall och lagstiftning. Med andra ord utgör lagstadganden och rättsfall ett stöd för denna typ av principer.¹³ Principer som grundar sig på analogier används när det inte finns lagstiftning eller stadgad rättspraxis som kan ge ledning vid en bedömning.¹⁴ För att man ska kunna tala om allmänna principer i ovanstående mening, krävs det att analogierna har en viss omfattning och dominans. För att få reda på om så är fallet görs en prövning av vilka regler och vilken praxis som överensstämmer med principerna och vilka som måste ses som undantag.

⁹ Det finns olika uppfattningar om vad som kännetecknar en princip. För mer om detta se Peczenik, Aleksander, *Vad är rätt?*, s. 446.

¹⁰ A. a. s. 446 f.

¹¹ A. a. s. 447.

¹² Lemann Kristiansen, Bettina, *Retsprinciper i retsanvändelsen*, s. 50.

¹³ Hellner, Jan, m.fl., *Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt*, Första häftet, s. 27.

¹⁴ A. a. s. 26.

Till den andra kategorin förs sådana principer som inte grundas på analogier från lagstadganden och avgöranden. Ett exempel på en sådan princip är *pacta sunt servanda*. *Pacta sunt servanda* innebär att om ett avtal har ingåtts och avtalet inte strider mot några tvingande regler eller det inte finns en grund för jämkning eller åsidosättande av avtalet, så tillämpas det som parterna avtalat. Principen finns inte uttryckt i svensk rätt men anses ändå som självklar. En annan vanligt förekommande princip i samma kategori är *culparegeln*.¹⁵

Principen om obehörig vinst har under lång tid varit föremål för skarp kritik i den svenska doktrinen, något som kommer att diskuteras mer utförligt i avsnitt 3.6 nedan. Mot bakgrund av detta är det inte troligt att den ställning som principen om obehörig vinst har i svensk rätt kan jämföras med exempelvis *culparegeln*. Utgångspunkten i denna uppsats är följaktligen att principen om obehörig vinst tillhör den första kategorin av principer. I fortsättningen kommer termen *vinstregel* att användas synonymt med begreppet principen om obehörig vinst.

¹⁵ A. a. s. 27 f.

3 Vinstregeln

Som kommer att framgå nedan är det omdiskuterat huruvida det finns en allmän princip om obehörig vinst i svensk rätt.¹⁶ Karlgren har framhållit att vinstregeln inte alltid kan tillämpas enbart på grund av att någon genom avtal eller annan rättshandling uppnått en vinst på någon annans bekostnad. Om vinster alltid återgick på sådan grund skulle det strida mot det sätt som många nuvarande samhällsekonomier fungerar. Att det inte finns en allmän vinstprincip med en sådan generell räckvidd råder det knappast någon tvist om.¹⁷ Frågan är istället när en vinst som är obehörig ska återgå.

Kortfattat brukar principen om obehörig vinst uttryckas som att i de fall där någon gjort en vinst på någon annans bekostnad så ska denna vinst återgå om den saknar rättsgrund.¹⁸ Rättsföljden i de fall där principen är tillämplig är alltså att vinsten ska gå åter, antingen in natura eller genom ersättning baserat på värdet av det någon tillgodogjort sig eller nyttan av detsamma. Tillämpningsområdet för vinstregeln menar Karlgren är sådana fall där mottagaren av en prestation inte kan lastas för något gravt utan: *”denne har betett sig på ett mer eller mindre ursäktligt eller rent av aktningsvärt sätt eller förhållit sig passiv”*.¹⁹

De fall där en obehörig förmögenhetsförskjutning kan ge upphov till en tillämpning av vinstregeln har av Karlgren delats in i tre grupper.²⁰ Till den första gruppen hör utomobligatoriska fall. I dessa fall har någon, utan stöd i avtal eller annan rättshandling, i god tro tillgodogjort sig något som tillhört någon annan. Det kan exempelvis röra sig om att någon obehörigt har utnyttjat eller konsumerat annans egendom.²¹

Den andra gruppen omfattar ersättningskrav som grundar sig på ett kontraktsförhållande. Krav på ersättning avseende obehörig vinst kan göras gällande om ett avtal hävs eller på någon grund är ogiltigt eller overksam och den ena parten till avtalet inte kan återbära egendomen som är föremål för avtalet.²² Som exempel kan nämnas ett köp som blir ogiltigt därför att det fullgjorts av en omyndig. Om den omyndige förfogat över den köpta

¹⁶ För en uppräknig av några av principens kritiker se Karlgren, Hjalmar, *Obehörig vinst och värdeersättning*, s. 11 f. Se även Persson, Annina, *Forhandlingene ved Det 38. nordiske Juristmøde i København 2008, Del II (Uberrettiget berikelse (obehörig vinst) som grunnlag for betalingskrav)*, s. 432 f.

¹⁷ Karlgren, Hjalmar, *Obehörig vinst och värdeersättning*, s. 14.

¹⁸ Hellner, Jan, *Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden*, s. 148.

¹⁹ Karlgren, Hjalmar, *Obehörig vinst och värdeersättning*, s. 13.

²⁰ En annan indelning har föreslagits för norsk rätts vidkommande av Monsen, Erik, *Forhandlingene ved Det 38. nordiske Juristmøde i København 2008, Del I (Uberrettiget berikelse (obehörig vinst) som grunnlag for betalingskrav)*, s. 338 f.

²¹ Karlgren, Hjalmar, *Obehörig vinst och värdeersättning*, s. 14 f.

²² A. a. s. 15 f.

egendomen kan ersättningsskyldighet uppkomma för värdet av densamma.²³ Vinstregeln kan enligt Karlgren bli tillämplig även i andra inomobligatoriska situationer, såsom då vederlagsförhållandet mellan avtalsparterna har rubbats.²⁴

Den tredje gruppen av fall kännetecknas av att någon utan stöd av avtal eller annan rättshandling förbättrat någon annans egendom eller på annat sätt gjort en förmögenhetsuppoffring som kommit annan till del.²⁵ Det kan exempelvis röra sig om att en person A släckt en eldsvåda på B:s egendom och kräver ersättning för den obehöriga vinst som B gjort på A:s bekostnad.²⁶

Ett ytterligare område på vilket resonemang om obehörig vinst förekommer är i fall där någon gjort en betalning av misstag och kräver denna åter, vanligen benämnt *condictio indebiti*.²⁷ Då det har varit svårt att sortera in rättsfall rörande *condictio indebiti* i någon av de tre ovanstående kategorierna har de istället fått bilda en självständig fjärde kategori. Själva begreppet kommer att få en närmare förklaring i avsnitt 5.3.

Den enda lagregel i vilken obehörig vinst förekommer explicit är i 74 § VxL, som stadgar om växelnehavares rätt att efter inträdd preskription eller växelrätts upphörande föra talan om obehörig vinst. Eftersom även denna typ av fall svårligen lät sig inordnas under någon av Karlgrens tre grupper har en femte grupp skapats för fall då ersättning för obehörig vinst kan utgå uttryckligen enligt lag.

För att underlätta förståelsen för vinstregeln inleds detta kapitel med en exemplifiering av några av de rättsliga medel vid sidan av vinstregeln som kan användas för att utjämna obehöriga förmögenhetsförskjutningar. Därefter följer en beskrivning av de rekvisit som ska vara uppfyllda för att vinstregeln ska kunna tillämpas. Därpå följer en genomgång av omständigheter som utesluter en tillämpning av vinstregeln. Slutligen presenteras en del av den kritik som har anförts i doktrinen mot vinstregeln.

3.1 Med vinstregeln konkurrerande utjämningsmekanismer

Obehöriga förmögenhetsförskjutningar kan även utjämnas på andra sätt än genom tillämpningen av obehörig vinst. Ett sådant sätt är genom tillämpningen av skadeståndsregler. Enkelt uttryckt innebär skadestånd att

²³ Persson Annina, Forhandlingene ved Det 38. nordiske Juristmøde i København 2008, Del II (Überrettiget berikelse (obehörig vinst) som grundlag for betalingskrav), s. 423.

²⁴ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 15 f.

²⁵ A. a. s. 16.

²⁶ Persson, Annina, Forhandlingene ved Det 38. nordiske Juristmøde i København 2008, Del II (Überrettiget berikelse (obehörig vinst) som grundlag for betalingskrav), s. 424 f.

²⁷ Schultz, Mårten, Nya argumentationslinjer i förmögenhetsrätten. Obehörig vinst rediviva, s. 950 f.

den skadelidande ska få sin förlust ersatt. Skadeståndsrätt kan delas in i en inomobligatorisk och en utomobligatorisk del. Om två parter står i ett kontraktsförhållande till varandra kommer skadeståndsskyldigheten att bestämmas av det föreliggande avtalet eller av regler som anknyter till avtalsförhållandet. Ett exempel på en sådan regel är säljarens kontrollansvar gentemot köparen vid dröjsmål, som återfinns i 27 § KöpL. Om det inte finns något avtal mellan parterna befinner man sig istället på området för den utomobligatoriska skadeståndsrätten. Traditionellt har en gemensam nämnare för utomobligatorisk skadeståndsskyldighet ansetts vara att den skadeståndsskyldiga har handlat på ett sätt som borde ha underlåtit. Ansvar enligt SkL speglar denna åsikt eftersom det bygger på ett culpaansvar, eller annorlunda uttryckt ett ansvar för uppsåt eller oaktsamhet.²⁸ Numera anses det istället mer lämpligt att avgränsa skadeståndsrätten efter mer praktiska kriterier, framförallt efter relevanta rättsregler.²⁹ Vid sidan om culpaansvar återfinns till exempel regler om strikt ansvar i MB, PAL med flera, det vill säga ett ansvar oberoende av vållande.³⁰

En skillnad mellan skadeståndsrätten och vinstregeln är att man då skadeståndsansvaret bestäms ofta utgår från skadegörarens culpa, medan en sådan subjektiv bedömning normalt sett inte torde bli aktuell enligt vinstregeln. Den definitiva skiljelinjen mellan de två ersättningstyperna är sättet som ersättningen bestäms på. I motsats till regler om skadestånd, enligt vilka ersättningen bestäms utifrån den skada som någon lidit, så utgår vinstregeln istället ifrån prestationsmottagarens ekonomiska ställning. Ersättningen bestäms därmed efter vinsten som denne gjort. I normalfallet resulterar tillämpningen av vinstregeln därför i en för prestationsmottagaren förhållandevis lindrig påföljd.³¹ Skadestånd utgår däremot oavsett om den skadeståndsskyldiga berikat sig eller inte.

Ytterligare ett sätt på vilket obehöriga förmögenhetsförskjutningar kan utjämnas på är genom att någon tillerkänns värdeersättning. Värdeersättning kan definieras som en ersättning som bestäms av en viss egendoms eller arbetsprestations brukliga eller genomsnittliga värde.³²

Värdeersättning skiljer sig från ersättning av skadeståndsrättslig natur genom att den inte får överstiga vad som motsvarar ett objektiva värde, medan skadestånd kan ges utöver en egendoms eller en arbetsprestations objektiva värde. I praktiken är dock skiljelinjen mellan de båda formerna inte särskilt skarp.³³ Värdeersättning skiljer sig inte endast från skadeståndsrättslig ersättning utan även från vinstregeln. Skillnaden är att värdeersättning utges upp till ett objektiva värde medan ersättning enligt vinstregeln ges endast för vad som motsvarar vinsten hos den vinnande

²⁸ Hellner, Jan, Radetzki, Marcus, Skadeståndsrätt, s. 341.

²⁹ A. a. s. 25.

³⁰ A. a. s. 171.

³¹ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 13.

³² A. a. s. 55.

³³ A. a. s. 55 f.

parten. Obehörigvinstbegreppet är därför i allmänhet snävare än värdeersättningsbegreppet även om de i praktiken kan sammanfalla.³⁴

Obehörig vinst spelar i svensk rätt en förhållandevis liten roll vad gäller utjämnandet av obehöriga förmögenhetsförskjutningar. Detta torde bero på att vinstregeln är subsidiär i förhållande till andra rättsliga utjämningsmekanismer, vilket kommer att framgå i avsnitt 3.5 nedan.

3.2 Vinstrekvisitet

Vinstrekvisitet i läran om obehörig vinst innebär att den förlust som den förlorande parten lidit, återfås endast i den mån som den motsvaras av en vinst hos den vinnande parten.³⁵ Ersättningen som den vinnande parten blir skyldig att betala är således begränsad till den vinst som denna gjort på den förlorande partens bekostnad och kan därför ses som en kompromiss mellan den förlorande och den vinnande partens intressen.³⁶ Denna begränsning kan tolkas som att den vinnande parten får en väldigt gynnsam behandling. Å andra sidan är ansvaret strikt på så vis att ingen culpa behöver visas hos den vinnande parten.³⁷

3.2.1 Begreppet vinst

Då man definierar begreppet vinst i obehörigvinst sammanhang gäller det att bestämma vilka vinster som kan ligga till grund för krav på vinstersättning. Den första typen av äganderättsförvärv som kan ge upphov till ersättning för obehörig vinst är specifikation och därmed jämställda fång.³⁸ Specifikation innebär att någon har förvärvat äganderätt till en bearbetad produkt som har ett väsentligt högre värde än det råmaterial den är tillverkad av, vilket en annan är ägare till. För att illustrera detta kan som exempel tas en känd konstnär som av misstag använder en lerklump som tillhör någon annan och gör en skulptur av denna. Om skulpturen har ett väsentligt högre värde än lerklumpen och konstnären var i god tro så har han gjort ett äganderättsförvärv av konstverket.³⁹ Vid specifikation kan ägaren använda, uppbära avkastning, samt få ersättning för egendomen om den säljs. Ett specifikationsfång innebär också att egendomens förre ägare förlorar möjligheten att kräva den tillbaka. För att vinstersättning ska bli aktuell vid specifikation krävs alltså att vinsten grundar sig på att någon tillgodogjort sig egendom som denne inte har äganderätt till eller som på grund av andra omständigheter hade kunnat tas ifrån egendomens innehavare. När man ska avgöra om vinstersättning är för handen krävs att man utgår från andra regler som anger att egendomen tillhör någon annan eller annars kan avkrävas innehavaren.⁴⁰

³⁴ A. a. s. 56 ff.

³⁵ A. a. s. 33.

³⁶ Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 208.

³⁷ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 33.

³⁸ Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 154.

³⁹ Melin, Stefan, Juridikens begrepp, s. 366 f.

⁴⁰ Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 154.

Ett med specifikation närbesläktat fång som kan ge upphov till vinstersättning är konsumtion av annans egendom. Precis som vid specifikation går egendomen förlorad för den rätte ägaren utan att den har förstörts och tillgodogörs därefter ekonomiskt av någon annan. Ett exempel på detta är förvärv av annans pengar som sedan sammanblandas med förvärvarens egna medel. Vid konsumtion av annans egendom är det vanligt att vinsten består i den ersättning som besparats i och med att inget vederlag utgetts för egendomen.⁴¹

Ytterligare fall som kan ge upphov till vinstersättning är förfogandet över annans egendom genom försäljning, brukande av annans egendom eller tjänster samt befrielse av skuld genom att den infrias av någon annan än den skuldsatta, vilket ger upphov till en vinst för gäldenären.⁴²

De fall av vinst som kan ge upphov till vinstkrav kan i rättsliga termer sammanfattas som förvärv av äganderätt, överlåtelse av annans egendom, besparing av ersättning som annars skulle ha utgetts för utnyttjande av annans egendom eller tjänster samt befrielse från en förpliktelse.⁴³ Utmärkande för de situationer där en vinst har uppstått är att egendomen som tillgodogjorts inte förstörts genom olyckor, vanvård eller genom annat vållande. Istället har egendomen tillgodogjorts av någon på ett ekonomiskt sätt.⁴⁴

3.2.2 Bestämning av ersättningens storlek

Själva konstaterandet att en vinst har uppstått ger i sig ingen ledning för hur ersättningens storlek ska bestämmas. Två olika sätt enligt vilka vinstersättningen kan fastställas har föreslagits av Hellner. Några anvisningar för när respektive metod ska användas ges dock inte av författaren. Enligt den första metoden, vilken torde kunna användas i de flesta fall, kommer vinstersättningen att bestämmas av värdet, eller med andra ord av det gängse priset på den egendom som konsumerats eller på annat sätt tillgodogjorts. I praktiken ger denna metod genomsnittligen samma resultat som om ett avtal om hyra, köp eller utförande av tjänst hade ingåtts, men där parterna inte avtalat om priset.⁴⁵ Det är också denna metod som HD använde sig av i NJA 1993 s. 13, NJA 2006 s. 206 och i 2007 s. 519 då skäligt vederlag utdömdes för utnyttjande av annans egendom. Fallen kommer att behandlas mer utförligt nedan i kapitel 5. Om ersättningen beräknas på detta sätt kommer eventuella verkningar på gäldenärens förmögenhetsställning inte att beaktas. Till exempel kommer hänsyn inte att tas vare sig till att en egendom har ökat eller minskat i värde.⁴⁶

⁴¹ A. a. s. 155.

⁴² A. a. s. 155 f.

⁴³ A. a. s. 156.

⁴⁴ A. a. s. 155.

⁴⁵ A. a. s. 157 ff.

⁴⁶ A. a. s. 158.

Den andra metoden innebär att vinstersättningen fastställs genom att hänsyn tas till hur gäldenärens förmögenhetsställning påverkats i dess helhet genom förfogandet över annans egendom. Vinstersättningen kommer i dessa fall att begränsas till den förmögenhetsökning som gäldenären har haft till följd av förfogandet över annans egendom. En förmögenhetsökning kan bestå i exempelvis besparade utgifter eller genom att arbete utförs på en egendom. En svårighet med denna metod är att om den ekonomiska vinsten läggs till grund för ersättningsskyldigheten kan detta också medföra avdrag för eventuella förluster som den vinnande ådragit sig i samband med förfogandet. Då inträder en form av *compensatio lucri cum damno*. Se mer om detta nedan i avsnitt 3.6.4. I vissa fall kan beräkningsgrunden inte alls användas eftersom tillgodogörandet av annans egendom inte nödvändigtvis resulterar i en ekonomisk vinst. Hellner anför som exempel på detta att en gäldenär, som vanligen inte dricker vin, hittar en flaska vin som han tror sig äga och därför dricker upp den. Om gäldenären inte hade tänkt konsumera något vin om han inte hade hittat en flaska som han trott sig äga kan han inte heller sägas ha gjort någon ekonomisk vinst. Gäldenären i exemplet har visserligen inte behövt utge någon ersättning för vinet, men hans förmögenhetsställning har ändå inte ökat eftersom han aldrig haft några planer på att köpa vin. En ekonomisk vinst skulle däremot ha uppstått om gäldenären i vanliga fall skulle druckit vin eftersom detta skulle betyda att en utgift besparats.⁴⁷

Ytterligare frågor som kan uppkomma vid beräkningen av vinstens storlek är hur tidpunkten för ersättningens bedömning ska bestämmas och hur vinstbedömningen görs vid kringliggande förändringar av en gäldenärs förmögenhetsmassa.⁴⁸ I de framställningar som behandlas i denna uppsats tas ingen ställning till hur ersättningstidpunkten ska bestämmas. Därför finns anledning att återkomma till frågan i samband med en genomgång av praxis i avsnitt 5.4.

3.2.3 Bestämning av förmögenhetsökningen

Vad som anförts ovan visar att det vid tillämpningen av vinstregeln inte finns något enhetligt vinstbegrepp. I vissa fall kan ersättningen bestämmas av det gängse priset och i andra fall med grund i gäldenärens förmögenhetsökning. Det sistnämnda begreppet kan emellertid variera beroende på situationen alltifrån att ersättningstaket sätts till den förtjänst som en person har gjort genom att utnyttja en annans egendom till de utgifter som har besparats. Då innebörden i begreppen vinst och förmögenhetsökning bestäms måste man ta hänsyn till de ändamål som ska tillgodoses genom att någon ges rätten till vinstersättning. Eftersom dessa ändamål kan variera kommer begreppens innebörd också att variera från fall till fall. I samtliga fall finns dock en gemensam nämnare i form av att någon

⁴⁷ A. a. s. 159 ff.

⁴⁸ Schultz, Mårten, Nya argumentationslinjer i förmögenhetsrätten. Obehörig vinst rediviva, s. 957. Se även Ramberg, Jan, Ramberg, Christina, Allmän avtalsrätt, s. 255.

slags förbättring har skett i gäldenärens förmögenhetsställning och att denna förbättring kan användas som grund för beräkningen av vinstersättningen.⁴⁹

3.3 Förlustrekvisitet

För att vinstersättning enligt vinstregeln ska kunna aktualiseras har det traditionellt ansetts att även förlustrekvisitet vara uppfyllt. Förlustrekvisitet är uppfyllt om vinsten har uppkommit på någon annans bekostnad. I doktrinen har Hellner framfört kritik mot rekvisitet som han menar saknar självständig betydelse.⁵⁰ På senare tid har även Schultz gett uttryck för en negativ inställning till rekvisitet.⁵¹

Att förlustrekvisitet inte står på egna ben illustreras av det faktum att i en situation där en prestation har utgivits kommer utgivandet av prestationen att innebära en vinst för mottagaren medan detsamma kommer att te sig som en förlust hos den som utger prestationen. Om vinstbegreppet definieras på sätt som skett i avsnitt 3.1.1 ovan, det vill säga genom att någon förvärvar äganderätt av *annan*, överlåter *annans* egendom och så vidare så står det klart att det redan av vinstbegreppet följer att vinsten måste ha skett på någon annans bekostnad.⁵²

Att vinsten i många fall motsvaras av förlusten torde vara tämligen okontroversiellt. Om en förutsättning för vinstkrav däremot var att den förlorande parten gjort en ekonomisk förlust av samma slag som den ersättning som begärs så skulle det vara möjligt att erkänna förlustkravet självständig betydelse. Enligt Hellner är det emellertid uppenbart att vinstkrav kan aktualiseras även i fall där den vinst som uppkommit inte har en motsvarande förlust. Vinstregeln föreskriver ju endast att vinsten ska ha uppkommit på någon annans bekostnad.⁵³ Under speciella omständigheter menar författaren att det kan komma ifråga att medge vinstersättning även i fall då vinsten överstiger skadan. Som exempel anför Hellner att någon med uppsåt obehörigen utnyttjat en egendom som någon annan har ensamrätt till.⁵⁴ Om ägaren till egendomen inte själv skulle ha använt egendomen under tiden den nyttjas av någon annan, kan en vinst uppstå hos den obehöriga nyttjaren utan att en förlust kan sägas ha uppstått hos ägaren. Därutöver har Karlgren hävdade att jämfört med skadestånd så innebär utdömandet av vinstersättning ofta en för den vinnande parten lindrig påföljd.⁵⁵ Detta kan tolkas som att Karlgren menar att vinstersättningen regelmässigt torde bli lägre än den förlust som uppkommit för den förlorande parten.

⁴⁹ Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 165.

⁵⁰ Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 170 f.

⁵¹ Schultz, Mårten, Nya argumentationslinjer i förmögenhetsrätten. Obehörig vinst rediviva, s. 956.

⁵² Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 171.

⁵³ A. a. s. 172.

⁵⁴ A. a. s. 226 f.

⁵⁵ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 13.

Då vinstersättning begärs enligt vinstregeln kan vinsten alltså vara lika stor som förlusten, men möjligheten finns också att den är såväl mindre som större än förlusten. Det anförda synes innebära att förlustrekvisitet saknar en självständig betydelse.

Ytterligare kritik som Hellner riktat mot förlustrekvisitet är att det inte heller ger något svar på frågan om vem som ska anses berättigad att framställa vinstkrav då en förmögenhetsförskjutning har inträffat. Vanligen är det samma person som kan framställa vinstkrav, som hade kunnat framställa vindikationskrav om den konsumerade egendomen hade funnits i behåll. I vissa situationer kan dock mer än en person komma ifråga, vilket kan leda till osäkerhet angående vem som har rätt att framställa vinstkrav.⁵⁶

3.4 Rättsgrundsrekvisitet

Som tidigare nämnts är det inte möjligt att kräva tillbaka alla de vinster som uppnåtts på någon annans bekostnad. För att man ska kunna avgöra vilka vinster som kan krävas tillbaka innehåller vinstregeln rekvisitet att vinsten ska sakna rättsgrund. Rättsgrundsrekvisitet i vinstregeln utgör en motsvarighet till det rättsstridighetsrekvisit som finns i skadeståndsläran och i straffrätten.⁵⁷ Eftersom vinstregeln är en princip av allmän karaktär kan rättsgrundsrekvisitet ses som ett uttryck för de inskränkningar som den allmänna principen måste förses med då den tillämpas.⁵⁸

Enligt Hellner är det praktiskt taget omöjligt att finna en innebörd i begreppet rättsgrund som är gemensam för alla de fall i vilka vinstregeln föreskriver att en vinst ska gå åter. Den enda gemensamma nämnaren menar han är att anspråket på vinstersättning inte stödjer sig på att gäldenären samtyckt till att återge vinsten. Istället grundar det sig på någon annan omständighet som förelegat då vinsten uppnåddes.⁵⁹ Å andra sidan anför Hellner att ingen rättsregel kan antas vara så exakt att den kan tillämpas i alla situationer som stämmer överens med det i en viss regel beskrivna rättsfaktum.⁶⁰

I likhet med vinstrekvisitet respektive förlustrekvisitet så ger inte heller rättsgrundsrekvisitet något svar på i vilka situationer som egendom kan återtas från innehavaren. Regler om detta måste vara kända för att vinstregeln ska kunna tillämpas.⁶¹ Generella förutsättningar för i vilka situationer vinstersättning ska utgå med stöd i vinstregeln saknas. Vinstregeln skiljer sig på denna punkt gentemot kontraktsrättsliga regler om

⁵⁶ Som ett synnerligen komplicerat exempel anføres av Hellner att: "Om någon mottagit en prestation som egentligen tillkom en annan, t. ex. om efter cession av fordran debitor cessus betalat till cedenten i stället för cessionarien, kan såväl cessus som cessionarien tänkas vara berättigade att framställa ersättningskrav mot cedenten.", a. a. s. 171.

⁵⁷ A. a. s. 175.

⁵⁸ A. a. s. 175.

⁵⁹ A. a. s. 174.

⁶⁰ A. a. s. 175.

⁶¹ A. a. s. 177.

ersättning på grund av avtals ogiltighet. För vinstregeln finns inte heller några allmänna förutsättningarna om att den ersättningsskyldiga ska ha insett eller borde ha insett att den egendom som förfogades över tillhörde annan. Detta ger vinstregeln dess speciella karaktär av en kompletteringsregel som kan tillämpas då krav på kontraktsrättslig och skadeståndsrättslig grund är uteslutna.⁶²

Frågan uppkommer då hur man ska kunna avgöra om en förmögenhetsförskjutning står i en sådan konflikt med rättsordningen att ersättningsskyldighet uppstår. Karlgren menar att även om vinsten accepterats av rättsordningen på ett sådant sätt att en förmögenhetsförskjutning uppkommit i ett första led betyder inte detta att förskjutningen är giltig. Som ett andra steg kan ersättningsansvar därför uppstå om förmögenhetsförskjutningen strider mot de regler som ger den förlorande parten en äganderätt eller sakrätt till egendomen. Förutsatt att egendomen inte kan återställas måste den nya ägaren underkastas sanktioner i form av skadestånd, värdeersättning eller vinstersättning. Tillämpningen av vinstregeln bygger således på ett tidigare rättstillstånd, såsom äganderätt, och har som funktion att säkerställa densamma.⁶³

Vid utomobligatoriska fall då någon tillgodogör sig annans egendom (grupp 1 ovan), är utgångspunkten att förmögenhetsförskjutningen är obehörig eftersom det rör sig om förfogande över främmande egendom utan stöd i avtal. Frågan huruvida ersättning ska utgå på grund av förmögenhetsförskjutningen avgörs med tillämpning av redan föreliggande normer. Förmögenhetsförskjutningen anses obehörig om en viss norm är sådan att den kan utlösa ersättningsskyldighet.⁶⁴

Vid återgång av ogiltiga avtal (grupp 2 ovan) ska i första hand återställelse ske av egendomen. Om detta inte är möjligt, till exempelvis för att egendomen sammanblandats med gäldenärens tillgångar, så kan ersättningsansvar inträda i form av vinstersättning. Svårigheterna vid bedömningen av om vinstregeln är tillämplig består enligt Karlgren inte i en bedömning av förmögenhetsförskjutningens obehörighet, utan framförallt i att avgöra huruvida regler om skadestånd eller värdeersättning ska tillämpas istället för vinstregeln.⁶⁵

Angående fall av förbättring av annans egendom eller förmögenhetsuppoffring i någon annans intresse utan stöd i avtal (grupp 3 ovan) blir bedömningen av obehörigheten betydligt mer vanskelig. Svårigheten består i att det inte är obehörigt att försätta någon i ett bättre ekonomiskt läge. I dessa fall får man istället ställa sig frågan om det är obehörigt att den som gjort en förmögenhetsuppoffring för någon annan inte ska få ersättning för detta. Karlgren menar att fall tillhörande den tredje gruppen inte kan jämföras med fall då någon tillägnat sig annans egendom

⁶² A. a. s. 178.

⁶³ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 22 f.

⁶⁴ A. a. s. 23 f.

⁶⁵ A. a. s. 26.

utan stöd i avtal. Huvudregeln för fallen i tredje gruppen är därför den motsatta, nämligen att ingen ersättning ska utgå eftersom rättsordningen i annat fall skulle göra intrång i varje individs rätt att själv bestämma över sina ekonomiska angelägenheter. I undantagsfall kan dock ersättning utgå även för förmögenhetsuppoffringar utan stöd i avtal. Detta menar Karlgren kan motiveras med att det skulle te sig stötande att någon kan tillgodogöra sig annans egendom eller arbete endast därför att den förlorande parten inte avtalat om att ersättning ska utgå. Detta gör sig särskilt gällande i de fall där avtal om ersättning normalt ingås, vilket leder till att egendom eller utbyte av arbete annars hamnar hos fel person. Det besynnerliga resultatet blir en huvudregel och ett undantag som pekar i motsatt riktning.⁶⁶

En situation i vilken undantag kan beviljas är om någon utfört en tjänst utan stöd i avtal eller om den utförda tjänsten går utöver vad som avtalats, så kallad *negotiorum gestio*⁶⁷. I sådana situationer kan det enligt Karlgren vara möjligt att få ersättning även i tredje gruppens fall.⁶⁸ Hellner har emellertid framhållit att termen *negotiorum gestio* inte ska uppfattas så vitt att den täcker alla de fall där någon blir berättigad till ersättning på grund av en förmögenhetsuppoffring som kommit annan till godo. Istället menar han att denna term ska reserveras för de fall då någon handlat till förmån för en annan person som varit ur stånd att tillvarata sina intressen, medan övriga fall av ersättningsanspråk med anledning av ett förmögenhetsuppoffrande ska behandlas för sig.⁶⁹ Obehörig vinst har således av Hellner inte uppfattats som sammanhängande med obehörig vinst.

Hellner, som är något skeptiskt inställd till rättsgrundsrekvisitets användbarhet, har föreslagit en allmän tumregel för när en vinst ska återgå. Tumregeln innebär att om en viss regel uppenbarligen inte har som ändamål att reglera ett ekonomiskt mellanhavande mellan två parter, men dess tillämpning ändå leder till en ekonomisk vinst för ena parten och en motsvarande förlust hos den andre parten, så ska denna ekonomiska vinst gå tillbaka genom vinstersättning. Tumregeln menar Hellner, är dock av ringa värde eftersom den ger upphov till nya frågor om när en regel har ett ekonomiskt ändamål. Frågan i vilka situationer en vinst ska återgå kan således enligt Hellner endast ges ett allmänt svar. Rättsgrundsrekvisitetet kan därför bara till en liten del förklara varför vinstersättning ska utges i vissa situationer men inte i andra.⁷⁰

Vidare anför Hellner att det faktum att en vinst saknar rättsgrund inte kan vara annat än en omskrivning för att ersättning motsvarande vinsten ska utges trots att gäldenären inte har samtyckt till detta. Vinsten kan sägas sakna rättsgrund endast om den kan krävas åter. Rekvisitetet är därför inte till någon nytta för domstolarna i deras regeltillämpning utan är endast ett

⁶⁶ A. a. s. 27 ff.

⁶⁷ För en utförlig behandling av *Negotiorum gestio* se Håstad, Torgny; Tjänster utan uppdrag.

⁶⁸ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 30, not 18.

⁶⁹ Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 363 ff.

⁷⁰ A. a., s. 178 f.

uttryck för att det i rättssystemet förekommer regler med innebörd att ersättningskyldigheten begränsas till den vinst som uppkommit för gäldenären, vilken ska ersättas även om gäldenären inte åtagit sig detta.⁷¹

3.5 Omständigheter som utesluter tillämpning av vinstregeln

Frågan ifall tillämpningen av vinstregeln är subsidiär i förhållande till andra regler som kan tillämpas vid obehöriga förmögenhetsförskjutningar kan enligt Hellner delas in i två olika delfrågor.⁷² Den första gäller om vinstkrav är uteslutet om förutsättningarna ger en person ett anspråk med annat innehåll än att kräva vinstersättning. Som exempel anförs huruvida det kan vara möjligt för en person vars egendom sammanblandats med någon annans att kräva ersättning för vinst istället för samäganderätt till egendomen. Hellner menar att det allmänt kan sägas att i de fall där avsikten med ett vinstkrav är att förstärka den preventiva eller den reparativa effekten med ett skadestånd eller att skydda den förlorande partens goda tro bör det finnas en rätt att välja om man vill göra anspråk på vinstersättning eller ersättning enligt andra regler. Som exempel på valrätt för att skydda den förlorandes goda tro tar Hellner en situation där en person som trott sig vara ägare till viss egendom har infogat ett tillbehör i egendomen vilken senare visar sig tillhöra någon annan. I ett sådant fall anser Hellner att det ska finnas möjlighet att välja att ta bort vad som infogats om detta inte lösts in, eller att få ersättning för de kostnader som lagts ner vid infogandet.⁷³

Den andra frågan angående vinstregelns subsidiaritet gäller om möjligheten att få ersättning enligt andra regler utesluter att man kan begära vinstersättning. I dessa fall menar Hellner att krav på vinstersättning blir i stort sett överflödiga eftersom den ersättning som kan fås med tillämpning av exempelvis skadeståndsregler regelmässigt blir större. Om det föreligger en skyldighet att utge egendom som inte finns i behåll kan skyldigheten ofta övergå till en skyldighet att utge ersättning för dess värde, oavsett om egendomen använts till den ersättningskyldigas nytta eller inte. Även i sådana situationer kan frågan om att använda vinstkrav bli aktuell i undantagsfall. Ett sådant undantagsfall kan utgöras av att den ersättningskyldiga har sålt egendom till ett ovanligt högt pris.⁷⁴ Ersättningskyldighet skulle i så fall uppkomma inte bara för egendomens värde utan även för vinst utöver det ursprungliga värdet. Eftersom ersättning för ett sådant övervärde varken kan uppnås genom krav på skadestånd eller värdeersättning skulle en dylik situation innebära att det enda sättet att utfå övervärdet är att kräva ersättning för vinst. Möjligheten att utfå ersättning enligt andra regler kan således inte alltid ersätta anspråk på vinstersättning.

⁷¹ A. a. s. 182.

⁷² A. a. s. 172.

⁷³ A. a. s. 173.

⁷⁴ A. a. s. 174.

Vidare har Karlgren gett ett flertal exempel på att vinstregeln är subsidiär i förhållande till andra ersättningsregler vid obehöriga förmögenhetsförskjutningar. För det första framhåller Karlgren att krav in natura som den förlorande parten ställer på den vinnande parten faller utanför obehörigvinstinstitutet. Sådana krav faller istället under tillämpningsområdet för vindikationsregler.⁷⁵

Vid fall där den vinnande parten har gjort sig av med egendom som tillhör den förlorande parten, så har den förlorande parten sakrättsligt skydd för egendom som trätt i dess ställe. Eventuella anspråk på surrogatet görs i sådana fall i enlighet med surrogationsprincipen, vilket innebär att vinstregeln inte är tillämplig.⁷⁶

Enligt Karlgren så är regler om värdeersättning den främsta konkurrenten till vinstregeln och anledningen till att den förra för de Nordiska ländernas del fått så liten betydelse.⁷⁷ Undantagsvis kan dock värdeersättning och obehörig vinst sammanfalla om vinsten uppgår till egendomens värde. Om lagstiftningen i dylika fall föreskriver ersättning för obehörig vinst så är det naturligtvis vinstersättning som ska dömas ut. Så kan vara fallet i situationer då FB 9:7 är tillämplig.⁷⁸

I somliga fall där vinstregeln till synes är användbar, är det möjligt att komma fram till att ersättning ska utgå i enlighet med kvasikontraktuella regler. I sådana fall hävdar Karlgren att det inte finns någon anledning att tillämpa vinstregeln. Ett exempel på detta är i fall då en person tagit emot en obeställd vara. Visserligen finns ingen betalningsskyldig för den obeställda varan, något som gäller oavsett om anbudet avslagits eller inte. Däremot gäller att om mottagaren av varan tillgodogör sig egendomen kommer agerandet att behandlas som om mottagaren hade antagit anbudet med de villkor som det innehåller. Bundenheten som uppstår som ett resultat av tillgodogörandet av egendomen motiveras med att anbudet accepterats konkludent. Med andra ord har ett kvasikontrakt uppstått.⁷⁹

Slutligen finns en möjlighet för domstolar då ersättningsansvar utdöms, att istället för vinstregeln använda sig av bestämmelser som med hänsyn till omständigheterna ger möjlighet att reducera ersättningsskyldigheten. Genom att använda sig av exempelvis jämningsregeln i 3 kap. 6 § SkL är det möjligt att utan att använda sig av vinstregeln ändå komma fram till samma resultat.⁸⁰

⁷⁵ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 47 f.

⁷⁶ A. a. s. 48 ff.

⁷⁷ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 55.

⁷⁸ A. a. s. 58.

⁷⁹ A. a. s. 59 ff.

⁸⁰ A. a. s. 61 f.

3.6 Kritik mot vinstregeln

Som nämnts i inledningen har vinstregeln varit utsatt för hård kritik i den svenska doktrinen på området. I detta avsnitt kommer att ges en översikt över några av de invändningar som har framförts mot användandet av en obehörigvinstregel.

3.6.1 Det är orimligt att av rättsordningen godtagna vinster återgår

Karlgren menar att en tänkbar invändning gentemot vinstregeln är att det är orimligt att rättsordningen å ena sidan tillåter att någon gör en vinst på någon annans bekostnad och sedan erkänner den förlorande parten en ersättningsrätt gentemot den vinnande. Om en vinst inte godtas av rättsordningen är det enligt denna synpunkt mer rimligt att överhuvudtaget inte godta vinstens uppkomst. Karlgren argumenterar emellertid för att det kan vara såväl praktiskt som ofrånkomligt att en person kan bli ägare eller sakrättsligt berättigad till en sak och att en utjämning av förmögenhetsförskjutningen sedan sker på det obligationsrättsliga planet genom att den förlorande parten tillerkänns en rätt till motkrav gentemot den vinnande.⁸¹ Varför denna ordning skulle vara såväl praktisk som ofrånkomlig utvecklas dock inte av Karlgren.

3.6.2 Vinstrekvisitet ger ingen ledning vid tillämpningen av vinstregeln

Vinstregeln har även kritiserats av Hellner på grund av att rättsgrundsrekvisitet inte ger någon ledning vid dess tillämpning.⁸² Som en utgångspunkt råder det enighet om att en vinst normalt sett inte är obehörig om den uppkommer inom ramen för ett giltigt avtal. Att parternas prestationer i ett avtal ska motsvara varandra för att ett giltigt avtal ska uppkomma krävs däremot inte. Om en vinst uppkommit utanför ett avtalsförhållande menar vinstregelns kritiker att rättsgrundrekvisitet inte ger något svar på i vilka fall vinsten i så fall ska återgå. Det som i sådana fall blir avgörande är om en domstol anser att en vinst varit obehörig, varför vinstregeln blir överflödig. Till vinstregelns försvar skulle kunna anföras att den har ett värde som en blankettnorm som ger domstolar rätt att med hänsyn till omständigheterna tillerkänna vinstersättning utan stöd i lag. Karlgren tar dock avstånd från ett sådant synsätt och menar att det i rättsgrundrekvisitet också måste föreligga något som är gemensamt för åtminstone de flesta fall där vinstregeln tillämpas. Att alla fall har något gemensamt menar han däremot inte är nödvändigt.⁸³

⁸¹ A. a. s. 19.

⁸² Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 177 f.

⁸³ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 21.

3.6.3 Fokus på vinstens obehörighet

En tredje kritik som har riktats mot vinstregeln är att det i doktrinen fokuseras på vinstens och inte på förmögenhetsförskjutningens obehörighet.⁸⁴ Enligt Lassen utgör vinsten endast ett mått på hur stort ersättningskravet kommer att bli, medan vinstens tillåtlighet avgörs av de fakta som medverkat till att vinsten uppstått.⁸⁵ Karlgren menar att en nödvändig förutsättning för att vinstregeln ska kunna tillämpas är att förmögenhetsförskjutningen är obehörig, det vill säga att den strider mot en rättsregel eller en grund för en rättsregel. Om förmögenhetsförskjutningen är obehörig blir också den resulterande vinsten obehörig.⁸⁶ Även Hellner anser att skillnaden mellan förmögenhetsförskjutnings- och vinstens obehörighet endast är skenbar. Enligt honom kan man inte dra några slutsatser av om vinstkrav ska tillämpas i större eller mindre utsträckning genom att fastställa huruvida vinsten utgör ett rättsgrundande faktum eller endast omfånget på ersättningsskyldigheten. I vissa fall anser Hellner att det kan vara lämpligt att bestämma ersättningsskyldigheten med grund i vinstens omfång. Detta utesluter dock inte att vinsten i andra fall kan utgöra rättsgrunden för att någon erlaggs att utge ersättning.⁸⁷

3.6.4 Ersättningsrätt erkänns vid skadestandsgrundande handlande

I fall då någon person A, har gjort en förmögenhetsuppoffring som medfört en vinst för person B, men A inte är berättigad till ersättning för att avtal eller samtycke från B saknas har det diskuterats huruvida möjligheten finns att utge ersättning genom avdrag på skadestånd som B av någon anledning har rätt att utfå av A.⁸⁸ Denna form av ersättning kallas för *compensatio lucri cum damno* och är i själva verket en form av obehörigvinstregel. Vinsten utges dock inte till B utan kvittas mot det skadestånd som tillkommer A. Regeln är omdiskuterad eftersom det kan verka märkligt att ett handlande av A, som i sig inte ger upphov till en ersättningsrätt, kan ge upphov till ersättning i form av avdrag med grund i att A har handlat på ett sätt gentemot B som utlöser skadestånd. Enligt Karlgren kan kvittning i den beskrivna situationen motiveras av att det i praktiken många gånger kan vara omöjligt att skilja skada ifrån vinst. I somliga fall menar han att det framgår redan av grunden för skadeståndsansvaret att ett avdrag för *compensatio lucri cum damno* ska göras, medan bedömningen i andra fall är mer vanskelig.⁸⁹

⁸⁴ A. st.

⁸⁵ Lassen, Julius, Haandbog i Obligationsretten. Almindelig Del, s. 297 ff.

⁸⁶ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 21.

⁸⁷ Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 202.

⁸⁸ Ljungman, Seve, Något om avräkning av nytta mot skada, särskilt vid tvångsförvärv, s.220.

⁸⁹ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 29.

3.6.5 Vinstregeln är överflödigt vid återgång av avtal

Vidare är Karlgren kritisk till vinstregelns tillämpning vid vindikationstalan och vid återgång av ogiltiga eller overksamma avtal. Som exempel anförs att om det förs en vindikationstalan eller talan om återfående av egendom vid avtals återgång, och innehavaren av egendomen framställer motkrav för att utfå ersättning för kostnader som nedlagts på egendomen, kan man se det som att en obehörig vinst är för handen. Även om huvudkravet i sådana fall är att innehavaren ska återge egendomen till den rätta ägaren kan man med grund i obehörigvinstläran argumentera för att motkrav ska medges eftersom ägaren till egendomen gjort en besparing genom att innehavaren av egendomen lagt ner nödvändiga kostnader på densamma. Enligt Karlgren är en vidsträckt tillämpning av vinstregeln i sådana situationer inte förenlig med svensk rätt. Huvudregeln är således att ersättning inte erkänns även om de nedlagda kostnaderna varit nödvändiga. Undantag från huvudregeln kan dock vara tänkbara i fall då en förmögenhetsuppoffring utan stöd i avtal skett i annans intresse till exempel för att den förlorande parten lagt ner kostnader på egendom som han har trott sig vara ägare till.⁹⁰

3.6.6 Vinstrekvisitet utgör inte rättsfaktum

Slutligen har i doktrinen diskuterats om vinstrekvisitet i vinstregeln ska ses som grunden för ersättningsskyldigheten, rättsgrundande faktum eller endast som ett omfång av ersättningsskyldigheten.⁹¹ Enligt Karlgren är det uppenbart att vinsten alltid ska ses som rättsfaktum. Om det inte finns någon vinst kan vinstregeln inte tillämpas och någon ersättningsskyldighet kommer således inte att uppkomma.⁹² Enligt kritik som framförts i doktrinen gentemot vinstregeln finns det inga gemensamma motiv bakom när en vinst som är obehörig ska återgå.⁹³ Karlgren avfärdar kritiken och menar att vinsten kan ses som rättsfaktum även om motiven till varför vinstregeln tillämpas kan skilja sig åt. Som exempel anförs en regel som ger rätt för en näringsidkare att säga upp ett avtal under särskilda omständigheter mot utgivandet av säljarens vinst och dels en allmän rätt för en konsument att häva ett avtal med ersättningsskyldigheten begränsad till utgivandet av vinsten. Motiven för varför regeln tillämpas är olika i de bägge fallen, gemensamt är emellertid att vinsten är det som utlöser ersättningsskyldigheten.⁹⁴

⁹⁰ A. a. s. 29 ff.

⁹¹ För en diskussion huruvida vinstrekvisitet utgör rättsgrundande faktum eller endast ett omfång av ersättningsskyldigheten se Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 187 ff.

⁹² Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 31.

⁹³ Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 165.

⁹⁴ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 32.

4 Vinstregeln i svensk lagstiftning

I svensk lag finns inte någon allmän regel med innebörden att ersättning ska utgå i de fall där någon har gjort en obehörig vinst. Däremot finns ett antal rättskällor som i litteraturen angivits som exempel på lagrum som ger uttryck för principen om obehörig vinst. Av dessa lagrum har central civilrättslig lagstiftning valts ut och kommer att behandlas nedan. I slutet på detta kapitel behandlas 74 § VxL. Paragrafen kan inte sägas vara central men är möjligen principiellt viktigt eftersom det är den enda regeln i svensk rätt vari begreppet obehörig vinst förekommer uttryckligen.

Övriga regler som anses ha sin grund i principen om obehörig vinst återfinns i exempelvis JB 12 kap. 31 § 5 st., ÅB 21 kap., i SjöL samt i immaterialrättslig lagstiftning.⁹⁵ Framställningen nedan kommer inte att närmare gå in på reglerna i JB m.m. och gör således inte anspråk på att vara uttömmande.

4.1 Avtalsrättslig lagstiftning

4.1.1 Vinstregeln i föräldrabalken 9 kap. 7 §

Regeln som återfinns i FB 9 kap. 7 § syftar till att ange konsekvenserna av att en omyndig person slutit ett avtal utan att vårdnadshavaren samtyckt till detta. I paragrafen stadgas att: *”Varder avtal, som underårig ingått utan erforderligt samtycke, ej gällande, bäre envar åter vad han mottagit eller utgive, om det ej kan ske, ersättning för dess värde. Dock vare den underårige, där ej i andra stycket annorlunda stadgas, icke pliktig att utgiva sådan ersättning i vidare mån än vad han mottagit använts till skäligt underhåll eller eljest finnes hava för honom medfört nytta.”*

Huvudregeln framgår av stadgandets första mening och innebär att part till avtalet ska återbära det denna uppburit vid avtalets återgång eller utge ersättning för dess värde. Regeln gäller såväl den underåriga som dennas medkontrahent. Om återbäring inte kan ske gäller istället att ersättning ska utges upp till värdet för den egendom som inte kan återbäras. Detta medför att den omyndiga aldrig kan hamna i en situation där denna tvingas att utge ersättning som är högre än egendomens gängse värde.⁹⁶

I paragrafens andra mening görs ett undantag från huvudregeln. Andra meningen i bestämmelsen är ett kontraktsrättsligt uttryck för att ersättning

⁹⁵ För en uppräknig av ytterligare rättsregler i svensk lagstiftning rörande obehörig vinst se Munukka, Jori, EG-domstolen om omleverans. Konsument ska inte betala nyttoersättning för utbytt vara, s. 320, n. 24.

⁹⁶ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 63.

ska utges uppgående till den underåriges obehöriga vinst.⁹⁷ Undantaget motiveras i förarbetena med att om den omyndiga i allmänhet hade haft en skyldighet att ålägga ersättning för egendomens fulla värde så skulle det skydd som reglerna om omyndighet är avsedda att ge förlora sin betydelse. Att däremot helt befria den omyndiga från ersättningskyldighet skulle enligt motiven istället leda till att den omyndiga kunde gynnas på ett obehörigt sätt på sin medkontrahents bekostnad.⁹⁸ Vidare uttalades i motiven att skyddet för den omyndiga inte borde sträckas längre än att det finns en möjlighet för denna att undandra sig affären utan förlust. Därför ansåg lagberedningen att det var lämpligt att utforma bestämmelsen i enlighet med begreppet om obehörig vinst.⁹⁹ Den omyndigas ansvar begränsades således till vinsten, eller annorlunda uttryckt ”*vad som använts till skäligt underhåll eller medfört nytta*”.

Enligt Karlgren kan det antas att stadgandet är tillämpligt på avtal om köp och försträckning såväl som på nyttjanderättsavtal.¹⁰⁰ I motiven anfördes att det för att stadgandet ska kunna tillämpas inte är nödvändigt att vinst föreligger i form av ett befintligt förmögenhetsvärde, som direkt eller indirekt trätt istället för den mottagna egendomen. Vinsten kan även bestå i att den omyndiga besparat sig utgifter, som annars hade fått betalas med andra medel, så länge utgifterna från dennas synpunkt varit skäliga. Om den omyndiga har handlat på ett oekonomiskt sätt får ersättningen istället jämkas.¹⁰¹ I rena konsumtionsfall utgår däremot ingen ersättning.¹⁰² Medkontrahenten är också ersättningsberättigad i de fall som egendomen som utgivits sammanblandats med den omyndigas egendom på ett sätt så att den inte kan urskiljas. Även i dessa fall gäller dock att den erhållna förmögenhetsökningen ska ha varit nyttig för den omyndiga.¹⁰³ För att ersättning ska utgå är det inte nödvändigt med en ingående undersökning av den underårigas förmögenhetsläge. Om medkontrahenten visar att egendomen som den omyndiga mottagit en gång har kommit till nyttig användning anses bevisbördan uppfylld.¹⁰⁴

Ur motiven kan enligt Karlgren tre slutsatser dras om när den omyndiga trots att avtalet är ogiltigt blir ersättningsskyldig i enlighet med FB 9 kap. 7 §. För det första föreligger ersättningsansvar för den omyndiga endast i den mån som den prestation som mottagits, men inte kan återställas, med hänsyn till den omyndigas förhållanden varit till nytta för denna. Avgörande för hur stor ersättningen ska vara är därmed inte det pris som är gängse för prestationen ifråga. För det andra ska den nytta som den omyndiga haft av prestationen vara objektivt försvarbar sett ur en förständig förmyndares synvinkel. Detta innebär att vinsten och den därmed sammanhängande

⁹⁷ A. st.

⁹⁸ Förslag till lag om förmynderskap m.m., 1921, s. 270.

⁹⁹ A. prop. s. 275 f.

¹⁰⁰ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 64.

¹⁰¹ Förslag till lag om förmynderskap m.m., 1921, s. 276.

¹⁰² Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 66.

¹⁰³ A. a. s. 67.

¹⁰⁴ Förslag till lag om förmynderskap m.m., s. 276 f.

ersättningsskyldigheten inskränks betydligt.¹⁰⁵ Inskränkningen blir särskilt tydlig eftersom det är medkontrahenten som har bevisbördan för att egendomen varit nyttig för den omyndiga.¹⁰⁶ Den tredje slutsatsen som dras av Karlgren angående ersättningsskyldigheten är att det inte spelar någon roll om den nytta som prestationen medfört för den underåriga faller bort i ett senare skede.¹⁰⁷

I FB 9 kap. 7 § 2 st. stadgas om verkan av att den underåriga lämnat falska uppgifter om sin behörighet vid ett avtals ingående och på så sätt vilselett sin medkontrahent. I dessa fall blir det inte fråga om att ersättning ska utgå enligt vinstregeln utan i den omfattning som anses skäligt. I de fall där vilseledandet är straffbart, kan den omyndiga istället åläggas ett skadeståndsansvar. Skadeståndsansvaret är dock underkastat en begränsning genom att det endast utgår i den mån det är skäligt. Vid skälighetsbedömningen ska hänsyn tas till den nytta som den omyndiga haft av avtalet.¹⁰⁸ Följaktligen ger även denna bestämmelse till viss del uttryck för att hänsyn tas till den omyndigas obehöriga vinst, även om detta inte är den enda bedömningsgrunden vid skadeståndets bestämmande.¹⁰⁹

4.1.2 Vinstregeln i 1924 års lag

I 1924 års lag om avtal som slutits under inflytande av en psykisk störning återfinns en vinstregel motsvarande den i FB 9 kap. 7 §. I 1924 års lag föreskrivs vad som gäller om ett avtal ingåtts med någon som varit under påverkan av en psykisk störning och den prestation som mottagits till följd av avtalet inte finns i behåll. I likhet med vad som gäller för underåriga, så är den som ingått avtal under påverkan av en psykisk störning inte skyldig att utge ersättning för det mottagna ”i vidare mån än vad han mottagit använts till skäligt underhåll eller annars befinns ha medfört nytta för honom”.

Utgångspunkten är att ett avtal som slutits med någon som varit under inverkan av en psykisk störning är ogiltigt oavsett om medkontrahenten varit i god tro.¹¹⁰ Ett särskilt rättsskydd ges för den psykiskt störda genom att ersättningsskyldighet endast föreligger i den mån som den mottagna egendomen använts till skäligt underhåll eller annars varit till nytta för den denna. Innebörden av ersättningsskyldigheten är densamma som för motsvarande regel i FB. I förarbetena motiverades begränsningen i ersättningsskyldigheten med att: ”Då avtal slutits med en psykiskt abnorm person, kan det uppenbarligen icke påräknas, att vad till denne utgivits skall komma till en förnuftig användning.”¹¹¹

¹⁰⁵ A. prop. s. 65.

¹⁰⁶ Förslag till lag om förmynderskap m.m., 1921, s. 277.

¹⁰⁷ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 65.

¹⁰⁸ Förslag till lag om förmynderskap m.m., 1921, s. 277 f.

¹⁰⁹ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 66.

¹¹⁰ Förslag till lag om förmynderskap m.m., 1921, s. 521.

¹¹¹ A. prop. s. 522.

Skillnaden mot vad som gäller om en underårig sluter ett avtal utan vårdnadshavares samtycke framträder i 2 st. i 1924 års lag. I stycket görs ett undantag från begränsningen i ersättningsskyldigheten enligt regelns första stycke. Andra stycket stadgar att den som lider av en psykisk störning blir skyldig att ersätta en medkontrahent i god tro för den förlust som denne föranletts av avtalet, i den omfattning det är skäligt. Stadgandets andra stycke inskränker alltså inte ersättningen till vad som utgör obehörig vinst, utan ger en godtroende medkontrahent rätt till full ersättning förutsatt att det anses skäligt. I sådana fall kan även ett skadeståndsansvar aktualiseras för den själsligt rubbade även om detta inte kan uppgå till ett högre belopp än till det negativa kontraktsintresset.¹¹²

4.1.3 Vinstregeln i handelsbalken 18 kap. 3 §

En vinstregel av stor betydelse är den som återfinns i HB 18 kap. 3 § 2:a men. Regeln stadgar att: ”*Vare ock den, som fullmakt gav, saklös i allt, vad sysslomän, utom hans ombud eller vilja, av annan lånt, eller med någon slutit haver; utan det vises, att det honom till nytta använt är.*”

Bestämmelsen aktualiseras i fall där huvudmannen förfogat över egendom utan att känna till att mellanmannen överskridit sin behörighet, eller då mellanmannen utan huvudmannens vetskap använt egendom till den sistnämndas nytta. Sådana situationer kan uppstå till exempel om mellanmannen köpt varor på kredit eller lånat pengar i huvudmannens namn.¹¹³

Enligt Karlgren råder det ingen tvekan om att ovan nämnda regel är en obehörigvinstregel.¹¹⁴ Stadgandet är också enligt Hellner förenligt med principen om obehörig vinst.¹¹⁵ Detta eftersom huvudmannen blir ansvarig endast i mån av nytta.¹¹⁶ Det faktum att egendomen använts till gagn för huvudmannen läker bristen i fullmäktigens behörighet och leder därmed till bundenhet för huvudmannen.¹¹⁷ Vanligen tolkas bestämmelsen i HB 18 kap. 3 § 2:a men. som att huvudmannen inte blir bunden till hela den prestation som mellanmannen utfäst, utan endast till den del som han haft nytta av densamma.¹¹⁸

En förutsättning för att regeln i HB 18 kap. 3 § 2:a men ska bli tillämplig är till en början att tredje man fullgjort sin prestation enligt det med mellanmannen slutna avtalet. Detta följer av att uttrycket använt förekommer i lagtexten. Om ingen av parterna har presterat enligt avtalet

¹¹² A. prop. s. 522 ff.

¹¹³ Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 329.

¹¹⁴ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 74.

¹¹⁵ A. a. s. 344 f.

¹¹⁶ Förslag till lag om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, 1914, s. 115 och Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 330, särskilt not 9.

¹¹⁷ Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 330 f.

¹¹⁸ Se Förslag till lag om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, 1914, s. 115 och Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 330.

ligger det närmare till hands att åberopa att avtalet är ogiltigt. För det andra krävs att fullmäktigen disponerat över egendomen på ett sådant sätt att det inte är möjligt att återbära densamma. Till exempel kan fullmäktigen ha förbrukat en köpt vara eller sålt en lös sak som förvärvats. Syftet med bestämmelsen blir därför att reglera vem som ska drabbas av att egendomen inte kan återbäras. Den utfärdade fullmakten är dock inte tillräcklig för att tredje man ska få rätten att vända sig direkt till huvudmannen med sina krav. Huvudmannen är ju enligt stadgandet ”saklös”. För det tredje krävs därför att egendomen använts till huvudmannens nytta. I sådana fall bryts huvudmannens intresse av ansvarsfrihet igenom av motsvarande intresse till återbäring hos tredje man.¹¹⁹

Det framgår uttryckligen av HB 18 kap. 3 § 2:a men att tredje mans rätt till ersättning är beroende av att han kan visa att huvudmannen har haft nytta av egendomen. Enligt Hellner leder regeln i praktiken till att skyddet för tredje mans goda tro inkräktar starkt på huvudmannens intresse av att inte bli bunden av ett avtal som utan behörighet ingåtts i hans namn. Om tredje man däremot handlat culpöst kan det finnas möjlighet att jämka ersättningen så att den blir lägre än huvudmannens vinst.¹²⁰ Om det inte kan visas att egendomen varit till huvudmannens nytta föreligger ingen ersättningsskyldighet för denna. Istället blir mellanmannen, i enlighet med 25 § AvtalsL, ersättningsskyldig för all den skada som åsamkats tredje man på grund av att avtalet inte kunnat göras gällande gentemot huvudmannen.

4.2 Köprättslig lagstiftning

4.2.1 Vinstregeln i köplagen 65 §

I 64-65 §§ KöpL regleras verkningarna av omleverans och hävning av ett köp. Om hävning sker efter det att ett köp har fullgjorts helt eller delvis uppkommer frågan hur man ska hantera avkastningen som prestationerna har gett under tiden fram tills det att prestationen lämnas tillbaka. Detta regleras i KöpL 65 §, som gäller oavsett vilken av parterna som begått avtalsbrottet som leder fram till en hävning av köpet. Bestämmelsen utgör enligt Munukka ett av de mest centrala lagstadgandena om obehörig vinst.¹²¹

När en säljare har fått betalt av köparen före det att hävning sker, ska ränta utgå på det mottagna beloppet från den dagen betalningen tagits emot tills den dag då hävning sker.¹²² Säljarens skyldighet att betala ränta framgår av 65 § 2 st. och kan motiveras med att säljaren under innehavstiden haft

¹¹⁹ Karlgren, Hjalmar, utan det vises, att det honom till nytta använt är, HB 18 kap. 3 § in fine, s. 639 f.

¹²⁰ A. a. s. 344 f.

¹²¹ Munukka, Jori, Är obehörig vinst en svensk rättsprincip?, s. 26.

¹²² A. a. s. 189.

möjlighet att förränta pengarna.¹²³ Sådan ränta kallas avkastningsränta och beräknas enligt 2 § 2 st. och 5 § RänteL.

På motsvarande sätt så ska köparen enligt KöpL 65 § 1 st. gentemot säljaren redovisa eventuell avkastning av varan, oavsett om det är köparen eller säljaren som gett upphov till hävningen. Avkastningen ska utges för den tid köparen haft varan i sin ägo. Bestämmelsen om avkastningsränta har i första hand tillkommit med avseende på köp men är enligt förarbetena tillämplig också på andra avtalstyper. Som exempel anförs att bestämmelsen kan bli aktuell vid återgång av betalning då hävning sker av entreprenadavtal, hyresavtal eller fraktavtal.¹²⁴

Om varan inte gett köparen någon avkastning ska köparen istället betala skälig ersättning för den nytta han har haft av varan. Att köparen ska betala skälig ersättning för den nytta han haft av varan motiveras i förarbetena med att hävning kan ske relativt lång tid efter tidpunkten då köparen tog emot varan. Det skulle därför i många fall kunna framstå som oskäligt om köparen överhuvudtaget inte behövde lämna något vederlag till säljaren. Av motiven framgår också att ersättning endast bör utgå i de fall som köparen annars skulle få en fördel av varan på säljarens bekostnad. Ersättning som ska betalas för nyttan bestäms genom att en skälighetsbedömning görs. I bedömningen tas hänsyn till kostnader och obehag som köparen vållats på grund av felet som föranlett hävningen. Från köparens ersättningsskyldighet avräknas därför kostnader, produktionsbortfall och andra besvär och olägenheter av ekonomisk natur som köparen drabbats av med anledning av hävningen. För att fastställa den ekonomiska nytta som köparen haft av varan görs en jämförelse med köparens situation före köpet. I förarbetena anförs som exempel att köparen införskaffat en maskin för att ersätta en äldre av motsvarande typ. I sådant fall är köparen inte ersättningsskyldig för hela den produktionskapacitet som den nya maskinen ger upphov till, utan endast för den del av produktionen som är ett resultat av den nya maskinens ökade kapacitet.¹²⁵

4.2.2 Vinstregeln i United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods

Artikel 84 i CISG reglerar liksom 65 § KöpL verkningarna av att ett avtal hävs i de fall som prestationerna helt eller delvis fullgjorts vid hävningstidpunkten. Den part som har haft ekonomisk nytta av varan eller pengarna under avtalets bestånd ska ersätta motparten för detta. Vid bestämmelsens tillämpning är det i likhet med motsvarande bestämmelse i

¹²³ Ramberg, Jan och Herre, Johnny, Allmän köprätt, s. 214.

¹²⁴ Prop. 1988/89:76 s. 218.

¹²⁵ A. a. s. 188.

KöpL utan betydelse huruvida den som återbär prestationen är den som har föranlett återgång av avtalet.¹²⁶

I artikel 84 (2) stadgas att: ”*The buyer must account to the seller for all benefits which he has derived from the goods or part of them.*”

Bestämmelsen avser att reglera att ingen obehörig vinst uppstår genom att föreskriva en skyldighet för köparen att betala ersättning till säljaren för den nytta han haft av varan.¹²⁷ Sådan ersättning ska betalas enligt punkten (a) då köparen lämnar tillbaka varan eller en del av den. Enligt punkten (b) utgår ersättning då köparen inte har möjlighet att lämna tillbaka varan eller en del av den i väsentligen samma skick som vid varans överlämnande, men trots detta har hävt köpet eller då köparen krävt att säljaren ska företa omleverans.

För att köparen ska bli ersättningsskyldig krävs att han har haft en materiell fördel av varan som kan värderas i pengar. Vidare ska köparen på något sätt ha tillgodogjort sig fördelen. Det är inte tillräckligt för att ersättningsskyldighet ska uppstå att han kunde ha tillgodogjort sig en fördel. Ersättningen är begränsad till köparens nettofördel. Detta innebär att eventuella kostnader som köparen har haft i samband med innehavet av varan ska avräknas från ersättningsskyldigheten.¹²⁸

Någon ledning för hur nyttan ska värderas ges inte i bestämmelsen. Med ”*benefits*” torde avses alla de fördelar och det utbyte som köparen har haft av varan. För det första innefattar begreppet sannolikt den avkastning som köparen har haft av varan. Även annan nytta som köparen haft av att använda varan under innehavstiden omfattas av bestämmelsen. Exempel på detta är att köparen inhandlat en maskin och använt denna i sin rörelse fram till dess att hävning sker. Jämfört med KöpL 65 § 1 st. utgår alltså enligt CISG inte någon ersättning för ränta utan endast för den nytta om köparen haft av varan.¹²⁹ Värdering av sådan nytta är inte alltid okomplicerad, men kan exempelvis ske genom en jämförelse med marknadsvärdet av att hyra en motsvarande vara.¹³⁰

Ersättningsskyldighet enligt artikel 84 (2) påverkas inte av att köparen under innehavstiden vidtagit sådana åtgärder med varan att den får ett högre värde vid återlämnandet än den hade då köparen fick varan i sin besittning.¹³¹ Detta beror på att köparens ersättningsskyldighet regleras av den nytta han haft av varan.

¹²⁶ Ramberg, Jan och Herre, Johnny, Internationella köplagen (CISG). En kommentar, s. 585 f.

¹²⁷ Fletchner, Harry, m.fl., Drafting Contracts under the CISG, s. 498.

¹²⁸ Ramberg, Jan och Herre, Johnny, Internationella köplagen (CISG). En kommentar, s. 591 f.

¹²⁹ A. a. s. 586 f.

¹³⁰ A. a. s. 593.

¹³¹ A. a. s. 586.

4.2.3 Vinstregeln i konsumentköplagen 44 §

Precis som i 65 § KöpL föreskrivs i 44 § 1 st. KKL att vid hävning av köp ska köparen utge den avkastning av varan som han har fått samt betala skälig ersättning om han har haft annan nytta av varan. Liksom i de ovan beskrivna köprättsliga reglerna saknar det betydelse vem som orsakat hävningen. Vidare omfattar ersättningsskyldigheten endast den faktiska nyttan som köparen haft av varan.¹³²

En skillnad mellan de aktuella bestämmelserna i KöpL och CISG å ena sidan och KKL å andra sidan är att det finns uttalanden i förarbetena till KKL som tyder på en vilja från lagstiftaren att skydda konsumenten från en alltför långtgående ersättningsskyldighet. Visserligen anges i motiven att det skulle framstå som oskäligt om konsumenten inte erlade någon ersättning alls för den nytta denna haft av varan. Dessutom anförs det i motiven att vid bedömningen av hur stor ersättning som ska utgå hänsyn ska tas till de kostnader och besvär som köparen orsakats med anledning av säljarens kontraktsbrott. Uttalandet är snarlikt det som förekommer i KöpL angående vilka avdrag som görs från skyldigheten att utge ersättning för nytta. Skillnaden är att det i motiven till KKL vidare anförs att avdrag från ersättningsskyldigheten ofta leder till att skälig ersättning i många fall helt uteblir. Därutöver uttalas i motiven att för att det ska framstå som skäligt att köparen erlagger nyttoersättning bör krävas att nyttan varit betydande. Som exempel anförs att konsumenten använt en bil eller en båt i stor omfattning eller en päls under en längre tid.¹³³ Av den nästan identiska ordalydelsen i KKL 44 § 1 st. och KöpL 65 § 1 st. framgår inte att nyttoersättningen på något sätt skulle vara begränsad. Mot bakgrund av uttalandena i motiven till KKL framstår det dock som om nyttoersättningen enligt KKL inte har samma räckvidd som enligt KöpL.

4.3 Vinstregeln i växellagen 74 §

Av 74 § VxL följer att om en växelrätt preskriberas eller prekluderas, enligt de regler om preklusion och preskription som lagen innehåller, så har innehavaren av växeln rätt att, liksom i ett vanligt skuldfordringsmål, söka betalning hos gäldenären motsvarande vad gäldenären till fordringsägarens skada skulle vinna om fordringen tilläts förfalla. Att anspråket grundas på att växeln har preskriberats eller prekluderats, förklaras av det samband som råder mellan det växelrättsliga förhållandet och ansvaret för det bakomliggande rättsförhållandet, som är anledningen till att växeln utfärdats.¹³⁴

Preklusion och preskription kan, men behöver inte, leda till att växelgäldenären gör en materiell vinst som är obehörig. Agell menar att vinstkrav endast bör komma ifråga mot en växelgäldenär. Då det bestäms

¹³² Herre, Johnny, Konsumentköplagen. En kommentar, s. 483.

¹³³ Prop. 1989/90:89 s. 159 f.

¹³⁴ Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, s. 76 f.

vilken gäldenär som vinstkrav ska riktas mot ska hänsyn tas till förekommande regresskrav. Eventuella regressmöjligheter beaktas så att vinstkrav inte ska riktas mot en gäldenär som i sin tur kan föra betalningsskyldigheten vidare till en annan växelgäldenär. Om betalningsskyldigheten förs vidare skulle det ju vara möjligt att kringgå reglerna i 70 och 71 §§ VxL om prejudicering. En växelgäldenär längre bak i kedjan hade då kunnat åläggas betalningsskyldighet och risk för slutlig förlust, vilket är precis vad reglerna om preskription syftar till att undvika.¹³⁵ Möjligheten till vinstkravet motiveras av billighetsskäl så att en växelnehavare kan föra talan mot den gäldenär som i sista hand är betalningsskyldig för växeln. Genom en prövning av de materiellrättsliga förhållandena avgörs sedan huruvida växelgäldenären anses ha gjort en vinst genom växels bortfall och av detta skäl bör bli betalningsskyldig.¹³⁶

Angående vinstkravets omfattning är det vanligen växelsummans storlek som anses utgöra den obehöriga vinst som växelgäldenären kan bli ersättningsskyldig för. Från ersättningsskyldigheten avräknas de utgifter som växelnehavaren haft för protest, växelprovision och andra omkostnader eftersom dessa kostnader är rent växelrättsliga och därför anses preskriberade i och med att växeln preskriberas.¹³⁷

Regeln i 74 § VxL syftar följaktligen till att utjämna den vinst som uppstått i och med att en växel preskriberats på annat sätt än med växeln som grund.¹³⁸ Huruvida en obehörig vinst har uppstått avgörs från fall till fall genom en bedömning av det materialrättsliga förhållandet som utgör grunden för växeln.¹³⁹ Däremot ger regeln inget besked om i vilka fall gäldenären ska anses ha gjort en obehörig vinst. Frågan om när en obehörig vinst ska anses föreligga har istället behandlats i rättspraxis. Denna praxis behandlas i avsnitt 5.4.

4.4 Kommentar till vinstregelns förekomst i lagstiftningen

Undersökningen av förekomsten av begreppet obehörig vinst i svenska lagstadganden har gett ett synnerligen magert resultat. Att obehörig vinst endast förekommer uttryckligen i ett lagstadgande är däremot inte liktydigt med att konstruktionen obehörig vinst är ovanlig i svensk rätt. Tvärtom har vad som ovan anförts visat att obehörigvinstregler återfinns på en rad olika rättsområden, såsom inom familjerätten, avtalsrätten och köprätten. Att principen inte nämns explicit i denna lagstiftning kan tolkas som en ovilja av den svenska lagstiftaren mot att använda principen, snarare än på faktisk avsaknad av konstruktionen. Förekomsten av principen på olika

¹³⁵ Agell, Anders, *Växel, check och materiell fordran*, s. 110 f.

¹³⁶ A. a. s. 118.

¹³⁷ A. a. s. 126.

¹³⁸ A. a. s. 77.

¹³⁹ A. a. s. 119.

rättsområden kan möjligen ses som en fingervisning på vinstregelns flexibilitet och användbarhet.

Däremot är det svårt att hitta en definition av vinst som täcker alla de fall där svenska regler tillerkänner någon vinstersättning. Om man till exempel jämför stadgandet om obehörig vinst i 65 § KöpL med det i 44 § 1 st. KKL så ger det förstnämnda rätt till ersättning för nytta med avdrag för kostnader och andra olägenheter som innehavaren av viss egendom haft under innehavstiden, medan i KKL så ger motsvarande nyttoersättning endast upphov till ersättningsskyldighet om nyttan varit betydande.

Även motiven till vinstregelns förekomst i lagstiftningen skiftar vid en första anblick. Vad gäller införandet av vinstregeln i 9 kap. 7 § FB, 1924 års lag samt i KKL verkar en bakomliggande orsak vara vilja från lagstiftaren att skydda den i avtalet svagare parten från att bli utnyttjad av sin medkontrahent. Vid avtal som istället omfattas av KöpL och CISG är parterna till avtalet vanligen mer eller mindre jämbördiga. Då blir det istället viktigare att se till att avtalsbalansen inte rubbas genom att det blir möjligt för ena parten till avtalet att behålla avkastning och fördelar av att ha innehaft egendomen trots att avtalet hävts.

Den gemensamma nämnaren för den ovan behandlade lagstiftningen är att lagstiftaren i samtliga fall velat begränsa den ersättning som utgår på grund av att ett avtal förklaras ogiltigt eller blir föremål för hävning. Begränsningen utgörs av att ersättningen inte kan komma att uppgå till högre belopp än vinsten. En annan tänkbar gemensam nämnare för de fall där vinstregeln kommit till användning är att den används i situationer där den ersättningsskyldigas handlande inte kan klandras - åtminstone inte i någon hög grad. Angående bestämmelsen i VxL kan inte gäldenären klandras för att en växel preskriberas. För den avtalsrättsliga regleringens del kan sägas att det inte är klandervärt att använda en vara då man inte har vetskap om att avtalet som föranlett användandet i ett senare skede kommer att hävas. Detta kan sägas vara fallet även i de situationer som omfattas av den köprättsliga regleringen. Att den ersättningsskyldiga är mer eller mindre klanderfri utgör således ett gemensamt motiv bakom användandet av vinstregeln.

5 Tillämpningen av vinstregeln i svensk rätt

I detta kapitel har ett urval gjorts av de 105 rättsfall överrättsfall som i databaserna Rättsbanken och Zeteo sorterats in under ämnesordet obehörig vinst. Från detta urval har rättsfall, i vilka käranden¹⁴⁰ eller svaranden¹⁴¹ åberopat principen om obehörig vinst, men där domstolarna inte alls berört principen i sina domskäl gallrats bort. Även de fall där underrätterna tar upp principen, men HD varken nämner obehörig vinst eller utdömer ersättning har bedömts vara av föga intresse.

Av de fyra rättsfall i vilka endast dissentierande JustR använt sig av obehörig vinst i sin argumentation eller för att komma till ett annat slut än majoriteten har endast ett tagits upp till behandling. I de tre fall som uteslutits¹⁴² har dissidenterna endast konstaterat att obehörig vinst varit för handen och med anledning av detta beviljat ersättning. Därför kan ur dessa fall knappast dras några slutsatser om hur principen obehörig vinst kan komma att tillämpas i framtida situationer. Samma antas gälla för de rättsfall i vilka föredraganden tagit upp principen om obehörig vinst men inte alls fått gehör för sin åsikt hos domstolen.¹⁴³

Med samma sökning som ovan återfanns också nio rättsfall från HovR. I sju av dessa fall diskuterades principen inte alls av HovR.¹⁴⁴ I RH 1991:31 fastslog domstolen att det vid fastställandet av den skada som ett varumärkesintrång medfört inte var accepterat enligt praxis att ersättning gavs för obehörig vinst. På liknande sätt uttalades i RH 1998:56 att ersättning enligt principen obehörig vinst endast medges i ett fåtal fall som är reglerade enligt lag eller erkända genom rättspraxis. Då den enda slutsats som synes kunna dras ur denna praxis är att HovR varit mycket restriktiva med att använda principen obehörig vinst utan vare sig stöd i lag eller tidigare överrättspraxis kommer fallen inte att beröras vidare.

Utöver den praxis där principen om obehörig vinst nämns uttryckligen finns några fall som i doktrinen tolkats som att principen kommit till användning.¹⁴⁵ Det ligger i sakens natur att en tolkning av ett rättsfall alltid innehåller ett mått av subjektivitet. Om uppsatsen skulle behandla även

¹⁴⁰ Se exempelvis NJA 1949 s. 313, NJA 1949 s. 720, NJA 1952 s. 555, NJA 1961 s. 369, NJA 1965 s. 268, NJA 1971 s. 474 och NJA 1989 s. 570.

¹⁴¹ Se exempelvis NJA 1950 s. 225, NJA 1968 s. 488, NJA 1981 s. 552 och NJA 1985 s. 871.

¹⁴² Se NJA 1928 s. 634 (JustR Stenbeck och Wedberg), NJA 1942 A 76 (JustR Sandström) och NJA 1947 s. 150 (JustR Karlgren).

¹⁴³ Se exempelvis NJA 2004 s. 682 och NJA 2005 s. 510.

¹⁴⁴ Se RH 1980:13, RH:1980:27, RH 1989:8, RH 1996:156, RH 1994:25, RH 1998:83 och RH 2002:64.

¹⁴⁵ Se Munukka, Jori, Är obehörig vinst en svensk rättsprincip?, s. 28 ff och NJA 1989 s. 768, NJA 2002 s. 322 och NJA 2008 s. 861.

sådana fall skulle det bli svårt att hitta en för denna uppsats fungerande avgränsning. Med hänsyn till detta kommer inte rättsfall som kan tolkas som att domstolen använt sig av principen om obehörig vinst att tas upp inom ramen för detta arbete.

Rättsfallen i detta kapitel har delats in efter den gruppering som presenterades i avsnitt 3.1 ovan.

5.1 Ersättning enligt vinstregeln vid tillgodogörande av annans egendom utan stöd i avtal

Bakgrunden till NJA 1993 s. 13 var att en fastighetsägare hade tecknat ett avtal med ett företag om uthyrning av en lokal. Sedan hyresgästen överlät lokalen till en underhyresgäst sade fastighetsägaren upp avtalet med omedelbar verkan. Hyresavtal mellan fastighetsägaren och underhyresgästen fanns alltså inte. Trots detta kvarstannade underhyresgästen i lokalen efter det att avtalet sagts upp med hyresgästen. Fastighetsägaren menade att underhyresgästens nyttjande av lokalen var brottsligt och yrkade därför skadestånd enligt 2 kap. 2 § SkL.

I HD fann man att det inte var visat att underhyresgästen gjort sig skyldig till brott. Domstolen prövade därefter om det var möjligt att bifalla fastighetsägarens talan med grund i de objektiva omständigheterna i målet. Det konstaterades att fastighetsägarens lokaler hade använts utan stöd i avtal. Den obehöriga hyresgästen ansågs därmed ha ådragit sig en skyldighet att ersätta fastighetsägaren motsvarande skälig hyra för användningen av lokalen. Begreppet obehörig vinst berördes dock inte i domskälen.¹⁴⁶

I NJA 1999 s. 617 löpte ett hyresavtal mellan en hyresvärd och ett företag. Sedan företaget försatts i konkurs den sjuende september 1995 drevs rörelsen vidare av dess konkursbo fram till den sista december samma år. På fråga från hyresvärden meddelade konkursboet att man inte avsåg att vare sig träda in i hyresavtalet eller ställa säkerhet för detsamma. Hyresvärden yrkade i målet skälig ersättning för konkursboets nyttjande av lokalen motsvarande hyra enligt hyresavtalet med företaget.

I HD slogs det fast att enligt JB 12 kap 31 § 3 st. gällde att ett konkursbo inte svarade med boets medel gentemot hyresvärden för förpliktelser som konkursgäldenären åtagit sig, om inte konkursboet åtagit sig ansvar enligt avtalet. HD anförde vidare att mot denna ordning talade att resultatet av bestämmelsen kunde bli att ett konkursbo i viss utsträckning kunde driva verksamhet vidare i förhyrda lokaler utan att betala ersättning för detta. I

¹⁴⁶ Rättsbanken har emellertid använt obehörig vinst som ämnesord för fallet. Målet anses även enligt doktrin anses utgöra ett exempel på tillämpningen av principen om obehörig vinst, se exempelvis Hellner, Jan och Radetzki, Marcus, Skadeståndsrätt, s. 421.

målet fick konkursförvaltarkollegiernas förening möjlighet att yttra sig. Föreningen uttalade att de rekommenderade sina medlemmar att betala ersättning för den faktiska tid som lokaler användes för att driva en gäldenärs verksamhet vidare. Ställningstagandet sades grunda sig på bland annat allmänna förmögenhetsrättsliga principer om obehörig vinst samt analog tillämpning av 63 § 4 st. KöpL. Domstolen menade att det med hänsyn till ovan nämnda anledningar fanns skäl att överväga om den rådande ordningen borde bestå. Trots detta ogillade HD, till skillnad från underrätterna, hyresvärdens yrkande. Ogillandet motiverades med att ett bifall till talan vore att föregripa lagstiftarens pågående översyn av i vilken utsträckning som ett konkursbo kunde åläggas betalningsskyldighet i en dylik situation.¹⁴⁷ Detta menade domstolen gjorde sig särskilt starkt gällande då ett bifall till hyresvärdens talan ”*endast med svårighet låter sig förena med gällande lag och lagförarbeten*”.

I NJA 2006 s. 206 hade ett sambopar, R.K. och A.Z. separerat. I samband med separationen, som ägde rum i juli 1998, förordnade TR om att A.Z. skulle få bo kvar i den gemensamma bostaden tills bodelning förrättats. Sedermera uppstod en tvist om äganderätt till bostaden mellan parterna. Tvisten avgjordes i januari 2002 genom att HD ansåg att bostaden ägdes av parterna med samäganderätt. Frågan i målet var om A.Z. skulle förpliktas att till R.K. betala ersättning för nyttjandet av bostaden under tiden som tvisten pågick.

I HD konstaterades därvidlag att SamboL inte gav något svar på frågan, men att frågan när det gäller makar däremot behandlats i tidigare praxis. Enligt NJA 1968 s. 197 ansågs gälla att förordnande med rätt för ena maken att sitta kvar i hemmet medan bodelning pågick normalt inte grundade ersättningsskyldighet. Dock kunde ersättningsskyldighet komma ifråga om förordnandet bestått under en ovanligt lång tid. I 1968 års fall hade en make förpliktats att utge ersättning för nyttjande av bostad från dagen då bodelning ägt rum, vilket var cirka ett år från det att dom på hemskillnad meddelats. HD menade att denna praxis skulle anses vara tillämplig även på sambor. Därutöver uttalade HD att man anslöt sig till vad domstolarna anfört i övrigt. I TR domskäl, som lämnades oemotsagda av HovR, uttalades bland annat att det faktum att A.Z. bott kvar i bostaden inneburit en förmån för henne i förhållande till R.K. Utgångspunkten skulle därför vara att R.K. var berättigad till skälig ersättning av A.Z. för nyttjandet av hans del av bostaden. Obehörig vinst nämndes emellertid inte av domstolen.¹⁴⁸

I NJA 2007 s. 519 hyrde en fastighetsförvaltare ut en lokal till ett företag som redan före det att det försattes i konkurs låg efter med hyresbetalningarna. Kort efter företagets konkurs mottog konkursboet ett brev om uppsägning av hyresavtalet på grund av förverkande. Efter ansökan av fastighetsförvaltaren förpliktades konkursboet att genast avflytta från lokalerna. Flytten skedde emellertid först några veckor senare, sedan

¹⁴⁷ Se SOU 1999:1.

¹⁴⁸ Precis som i NJA 1993 s. 13 har dock Rättsbanken använt obehörig vinst som ämnesord för målet.

fastighetsförvaltaren ansökt om verkställighet av avflyttningsbeslutet. Fastighetsvärden yrkade i målet bland annat ersättning för den tid efter uppsägning som konkursboet nyttjat lokalen.

Situationen i målet skiljde sig enligt HD åt från den i NJA 1999 s. 617 på så sätt att hyresavtalet i det aktuella fallet hade upphört att gälla genom att fastighetsägaren sagt upp avtalet strax efter konkursutbrottet. Istället menade domstolen att fallet uppvisade likheter med NJA 1993 s. 13 i vilket utgången ansågs av HD närmast vara grundad på allmänna förmögenhetsrättsliga principer om obehörig vinst. Domstolen anförde vidare att ett nyttjande av lokalen efter att hyresavtalet upphört innebar att fastighetsägaren undandragits möjligheten att själv använda lokalen. Ersättningsskyldighet ansågs i ett sådant fall uppkomma oberoende av om avtal fanns mellan parterna och förutsatte inte heller att den skada fastighetsägaren vållats orsakats genom brott.

5.2 Ersättning enligt vinstregeln vid inomobligatoriska förhållanden

5.2.1 Skogsavverkningsrätt som upphört innan rätten kunnat utövas fullt ut

Rättsfallen under denna rubrik rör avtal som har gett den berättigade parten i avtalet rätten att avverka skog, men där rätten förfallit innan alla träd hunnit avverkas. Den första gruppen av fall är sådana där avverkning inte kunnat ske på grund av att det efter avtalets ingående trätt ikraft lagstiftning som förbjudit avverkning. Den andra gruppen rör sådana situationer där giltighetstiden för avverkningsrätten har överskridits. I dessa fall har kvarvarande träd tillfallit ägaren till fastigheten på vilken avverkningsrätten upplåtits.

5.2.1.1 Avverkningsrätt som gått förlorad på grund av avverkningsförbud

I NJA 1924 s. 372 såldes en fastighet med förbehåll för säljarna att inom viss tid avverka skog belägen på fastigheten. På grund av en lag som förbjöd avverkning på området där skogen var belägen var säljarna förhindrade att avverka skogen inom den föreskrivna tiden. Säljarna menade därför att köparen skulle komma att göra en obehörig vinst på deras bekostnad eftersom träden efter den föreskrivna tiden tillföll köparen.

Enligt HD hade omständigheterna som föranlett avverkningsförbudet inte kunnat förutses vid avtalsslutet. Dessutom hade fastighetens pris beräknats med avdrag för värdet på avverkningsrätten. Med detta i beaktande ansåg domstolen att köparen var skyldig att ersätta säljarna för värdet av den skog som inte kunnat avverkas på grund av det meddelade förbudet. I detta fall hade HovR argumenterat för att tillerkänna säljarna ersättning med anledning av att köparen annars skulle göra en obehörig vinst på deras

bekostnad. Obehörig vinst omnämndes dock inte i domskälen i högsta instans, detta trots att även HD gav köparen rätt till ersättning.

I NJA 1925 s. 184 såldes en fastighet med förbehåll för säljaren att under viss tid efter tillträdesdagen få avverka skog som var belägen på fastigheten. Efter köpet trädde ett avverkningsförbud ikraft, vilket hindrade säljaren från att avverka delar av skogen. Lagen var fortfarande gällande då tiden för säljarens avverkningsrätt gick ut och äganderätten till den kvarvarande skogen tillföll följaktligen köparen. Säljaren yrkade ersättning av köparen för de träd som han på grund av avverkningsförbudet varit förhindrad att tillgodogöra sig. Ersättningsyrkandet grundade sig i att det skulle vara synnerligen rättsstridigt enligt allmänna civilrättsliga regler om köparen kunde tillgodogöra sig träd som han inte hade erlagt betalning för.

HovR menade att den omständigheten att säljaren inte kunnat avverka skogen utgjorde grund för återgång av köpet, men att det mot köparens bestridande inte var möjligt att ålägga denne en förpliktelse att lösa in skogen. I HD avgjordes målet i plenum. Majoriteten, bestående av 16 JustR¹⁴⁹ menade att det i målet inte hade påståtts att köparen på något sätt hindrat säljaren från att utnyttja sin rätt till avverkning. Detta sades innebära att ersättning grundat på avtalet mellan parterna var utesluten. Däremot menade domstolen att, i den utsträckning som avverkningsförbudet hade inneburit att köparen hade gjort en vinst på säljarens bekostnad, genom att fastighetens värde ökat då träden tillföll köparen, så var säljaren berättigad till ersättning motsvarande vinsten. Att vinsten inte hade realiserats av köparen ansågs inte utgöra hinder för att bevilja köparen ersättning. Emellertid beviljades en ersättning som var lägre än skogens marknadsvärde eftersom avverkningsförbudet gjorde det omöjligt även för köparen att avverka skogen. Minoriteten ville däremot fastställa det domslut som HovR kommit fram till.

Även i NJA 1925 s. 497 hade en fastighet sålts med förbehåll för säljaren att avverka skog. Sedan säljaren avlidit yrkade hans konkursbo att köparen till boet skulle förpliktigas att betala ersättning för de träd som inte kunnat avverkas. Konkursboet menade att ersättningsskyldighet förelåg i enlighet med allmänna rättsgrundsatser. Om sådan ersättning inte medgavs menade konkursboet att köparen skulle göra en obehörig vinst på säljarens bekostnad.

HD uttalade att säljaren inte hade åberopat någon laglig grund enligt vilken ersättning kunde utges för den förlorade avverkningsrätten. Liksom i NJA 1925 s. 184 ansågs köparen ha gjort en vinst på säljarens bekostnad bestående i att skogen vederlagsfritt tillföll köparen då avverkningsrätten upphörde att gälla. Inte heller i detta fall tog domstolen hänsyn till att vinsten inte hade realiserats då det fastställdes att ersättningsskyldighet

¹⁴⁹ Av majoriteten var tio JustR. ense om domskälen, sex JustR. ville bevilja en högre ersättning, sex JustR. ville fastställa det domslut som HovR kommit fram till, varav en ville lämna frågan om vinstersättning öppen för det fall att köparen av fastigheten sålde skogen. Ytterligare ett JustR. var frånvarande på grund av sjukdom.

förelåg. Precis som i närmast föregående fall om avverkningsrätt togs vid ersättningens bestämmande hänsyn till att avverkningsförbudet gjorde det omöjligt även för köparen att avverka skogen.

I NJA 1933 A 141 hade avverkningsförbud meddelats av skogsvårdsstyrelsen på grund av en felaktig lagtolkning. Även om förbudet senare upphörde så var innehavaren av avverkningsrätten förhindrad att avverka träd under avtalstiden. Det ansågs inte vara styrkt att fastighetsägaren kunde göra en vinst på de träd som inte avverkats varför yrkandet ogillades.

5.2.1.2 Avverkningsrätt som förfallit då maxtid för upplåtelse till sådan rätt överskridits

I NJA 1931 s. 431 förbehöll sig säljaren av en fastighet rätten att avverka skog belägen på fastigheten under en tid av 20 år. Avverkningsrätten utgjorde mer än en tredjedel av fastighetens totala värde. Efter att avtalet löpt i något mer än fem år väcktes talan av köparen av fastigheten som yrkade att avverkningsrätten skulle upphöra i enlighet med 1 kap. 7 § i lagen d. 14 juni 1907 om nyttjanderätt till fast egendom.¹⁵⁰ Arrendekontraktet förklarades ogiltigt av domstol och säljaren förpliktigades att genast avträda arrendet. Sedan säljaren överlätit de rättigheter han kunde tänkas ha enligt det nu ogiltigförklarade arrendeavtalet stämde den nya rättighetsinnehavaren köparen inför domstol. Han menade sig ha rätt till ersättning för den vinst som fastighetsägaren gjort på hans bekostnad genom att avverkningsrätten upphört i förtid.

I HovR beviljades innehavaren av avverkningsrätten ersättning för värdet av nyttjanderätten till den del som han genom rättens upphörande gått miste om densamma. Även HD beviljade ersättning men på en annan grund. Enligt HD ansågs det utrett att vederlaget för fastigheten vid försäljning bestått dels av en kontant betalning och dels av att avverkningsrätt upplåtits på fastigheten under 20 år. Det faktum att fastighetsägaren hade rätt enligt lag att säga upp avverkningsrätten i förtid ansågs emellertid inte innebära att han kunde undandra sig skyldigheten att erlägga full betalning för fastigheten. Fastighetsägaren ansågs därför vara skyldig att utge ersättning för den förlorade avverkningsrätten med skäligt belopp. Med andra ord fastslog HD att ersättningsskyldighet förelåg uppgående till den förlust säljaren gjort genom att avverkningsrätten upphört. Ersättningen bestämdes till samma belopp som HR, med hänsyn till att skogen bestod av ungräd och de restriktioner som fanns för avverkning, hade dömt ut.

I NJA 1959 s. 618 var det åter fråga om försäljning av fastighet med förbehåll för säljaren att avverka skog som var belägen på fastigheten. Avverkningsrätten som gällde för obestämd tid sades upp av fastighetsägaren 30 år senare. Dödsboet efter säljaren yrkade att fastighetsägaren skulle förpliktas att till dödsboet utge ersättning

¹⁵⁰ Lagen som stadgade fem år som längsta tid för nyttjande av fast egendom upphörde att gälla 1 juli 1972 i och med ikraftträdandet av Lag (1970:995) om införande av nya jordabalken.

motsvarande värdet på de träd som ännu inte avverkats. Tidpunkten för värderingen av skogen skulle enligt dödsboet vara den då uppsägning av avverkningsrätten skedde.

Enligt HD stod det klart att priset på fastigheten vid försäljningen blivit avsevärt lägre genom att skogen undantagits från köpet. Domstolen menade vidare att eftersom en del av skogen var oavverkad då rätten till avverkning sades upp, hade förutsättningarna för avtalet rubbats på så sätt att det inte längre kunde anses att fullt vederlag utgetts för fastigheten. Med hänsyn till att nyttjanderättslagen stadgade fem år som längst tid för nyttjande av avverkningsrätt ansåg HD att det inte fanns någon laga grund för att använda den av dödsboet åberopade tidpunkten för bestämmande av ersättningen. Av samma skäl, menade domstolen, kunde inte heller den av dödsboet åberopade rättsgrunden, att köparna gjort en obehörig vinst på köparens bekostnad beaktas. Ersättningen bestämdes till skäligt belopp då det ansågs förenat med stora svårigheter att bestämma hur mycket högre pris fastigheten skulle ha sålts för om inte skogen undantagits från köpet.

5.2.2 Övrig tillämpning av vinstregeln vid inomobligatoriska förhållanden

I NJA 2000 s. 629 hade en företrädare för en fastighetsbyrå ingått avtal med en ställföreträdare för ett byggnadsbolag om att sälja bolagets fastighet. Företrädaren sammanförde bolaget med en köpare och affären fullföljdes. Bolaget vägrade sedermera att betala den avtalade provisionen för uppdraget. Frågan i målet var huruvida provisionen kunde jämkas i enlighet med 18 § fastighetsmäklarlagen, enligt vilken en mäklares provision kunde sättas ned om mäklaren vid uppdragets utförande åsidosatt sina åligganden mot säljaren eller köparen.

Företrädaren för fastighetsbyrån var yrkesverksam som mäklare men inte registrerad hos Länsstyrelsen. HD menade att fastighetsmäklarlagen i sådant fall ägde analog tillämplighet. Svaranden hade som grund för varför mäklarens provision skulle sättas ner anfört att företrädaren för fastighetsbyrån inte varit registrerad som mäklare. HD påpekade att sådan nedsättning hade diskuterats i förarbetena till lagen.¹⁵¹ Förslaget avvisades dock med motiveringen att prisavdrag på grund av att en mäklare inte var registrerad skulle komma att tillgodogöras av uppdragsgivaren på ett sätt som hade karaktär av obehörig vinst. Det ansågs härvidlag inte rimligt att uppdragsgivaren skulle kunna undvika att betala provision även i de fall där uppdraget skötts oklanderligt. HD menade ändå att registrering var mycket betydelsefull för både säljare och köpare då den ansågs borga för att ett uppdrag kunde förväntas bli fullgjort på ett professionellt sätt. Därför ansågs det som regel föreligga skäl för att sätta ned provisionen i de fall där uppdragsgivaren felaktigt utgått från att mäklaren var registrerad. Vid uppdragsavtalet förutsatte bolaget registrering varför skäl ansågs finnas för att sätta ned mäklarens ersättning. HD anförde vidare att fastighetsbyråns

¹⁵¹ Se prop. 1994/95:14 s. 30.

överklagande om att provisionen inte skulle sättas ned skulle lämnas utan bifall då byrån inte gjort gällande att skäl för nedsättningen inte förelåg.

I NJA 2009 N 40 handhade en advokatbyrå medel som tillhörde klienten V.B. och öppnade för hennes räkning ett klientmedelskonto hos en bank. I målet var ostridigt att det endast var kontoinnehavaren, det vill säga advokatbyrån, som kunde beordra utbetalningar från kontot eller lämna fullmakt till någon annan att beordra utbetalningar. Placeringsrådgivaren G.S., som hyrde lokaler på advokatbyrån, anlätades av V.B. för att placera de medel som fanns på kontot. G.S. fick fullmakt av V.B. för detta ändamål. Av skatteskal skulle beloppet placeras en tid hos en fond med säte i Monte Carlo för att sedan slutligen placeras i en kapitalförsäkring. Överföringen till fonden i Monte Carlo skedde i enlighet med V.B:s instruktioner genom att G.S. gav banken där klientmedelskontot öppnats i uppdrag att genomföra överföringen, vilket banken också gjorde. Medlen försvann därefter. Advokatbyrån begärde att banken skulle återbetala beloppet som överförts från klientmedelskontot och gjorde därvid gällande att G.S. hade saknat behörighet att beordra banken att företa överföringen. Advokatbyrån fick emellertid inte gehör för sin talan. Efter förlikning med advokatbyrån övertog V.B. dess fordran mot banken.

HD anförde att det var ostridigt att G.S. saknat behörighet att beordra överföringen. Eftersom sådan behörighet endast tillkommit vissa företrädare för advokatbyrån menade HD att betalningen inte kunde ha anses skett med befriande verkan för banken. Byrån ansågs inte heller i efterhand ha godkänt överföringen. Å andra sidan menade HD att skyldighet för banken att på nytt betala ut beloppet kunde tänkas bilda underlag för banken om att föra talan om återgångskrav mot advokatbyrån eller V.B. med stöd i principen om obehörig vinst. Domstolen påpekade att banken visserligen anförde att om V.B:s käromål gillades skulle konsekvensen bli orimlig eftersom ett bifall skulle innebära att V.B. skulle tillgodogöras beloppet två gånger. HD menade dock att detta inte kunde uppfattas som att banken grundat sitt bestridande i principen om obehörig vinst.

5.3 Förbättringar av annans egendom utan stöd i avtal

I NJA 1962 A 55 rådde det tvist huruvida marinen beställt ett konstruktionsarbete. En person L hade av marinen fått en formlös anmodan att på fritiden arbeta vidare med sin idé om en osänkbar u-båt. Denna anmodan hade av L uppfattats som en beställning av ifrågavarande arbete, vilket han sedermera lagt ner avsevärd tid på.

HD menade att det inte var styrkt att marinen insett eller borde ha insett L:s uppfattning. Det ansågs inte heller visat att marinen tillgodogjort sig eller annars haft en sådan nytta av konstruktionsarbetet att marinen därigenom blivit ersättningsskyldiga gentemot L. JustR C var skiljaktig och menade att det låg nära till hands att tillämpa reglerna om obehörig vinst. Han menade

att i den särpräglade situation som rådde så innebar en tillämpning av obehörig vinst en rimlig och önskvärd utjämning mellan parterna, varför han tillerkände L en skälig ersättning för nedlagd arbetsprestation.

5.4 Ersättning enligt vinstregeln vid *condictio indebiti*

En betalning som görs av misstag, beroende på att betalaren felaktigt trott sig vara skyldig mottagaren det utbetalade beloppet, brukar hänföras till begreppet *condictio indebiti*.¹⁵²

Som huvudregel gäller att en betalning som har skett av misstag ska återgå i sin helhet. I svensk rätt finns ingen lagstiftning rörande misstagsbetalningar, men regeln gäller enligt Tiberg med säkerhet i sådana fall som mottagaren av betalningen känt till att han inte haft rätt till hela eller delar av betalningen. I övriga fall är huvudregeln försedd med ett flertal undantag som har utvecklats i praxis och i doktrin. Det har härvidlag ansetts gälla att en betalning inte ska återgå om den ger uttryck för en disposition av betalaren. Med detta avses att om betalaren har haft för avsikt att betala oavsett om han varit skyldig att göra detta, eller om mottagaren av betalningen haft befogad anledning att tro att så varit fallet, så ska betalningen inte återgå. Vidare gäller av hänsyn till säkerheten i omsättningen att mottagaren av en betalning ofta får behålla pengarna om de tagits emot i god tro och mottagaren därefter inrättat sig efter betalningen. För att inrättande ska anses vara för handen krävs att en viss tid förflyter. Vid bedömningen av huruvida en betalning ska återgå beaktas även culpa på såväl betalarens som på betalningsmottagarens sida.¹⁵³

Schultz menar att misstagsbetalningar utgör paradigmexemplet på när principen om obehörig vinst används för att motivera varför ersättningsskyldighet döms ut. Detta utvecklar han med att en obehörig vinst skulle uppstå om en mottagare av en betalning som skett av misstag skulle få behålla pengarna.¹⁵⁴ Påståendet får stöd av nyare överrättspraxis, i vilken *condictio indebiti* uppfattats som sammanhängande med principen om obehörig vinst.¹⁵⁵ En genomgång av denna praxis följer nedan.¹⁵⁶

I NJA 1999 s. 575 kontaktades en bank av en företrädare för företaget Liano, som gav banken i uppdrag att föra över ett anseeligt belopp till ett konto som tillhörde bolaget Fortune. Betalningen gjordes för att lösa ett lån som ett till Liano närstående företag upptagit hos Fortune. Samma dag som banken utförde överföringen till Fortune insåg man att något inte stod rätt

¹⁵² Tiberg, Hugo, *Fordringsrätt*, s. 25.

¹⁵³ A. a. s. 26 f.

¹⁵⁴ Schultz, Märten, *Nya argumentationslinjer i förmögenhetsrätten. Obehörig vinst rediviva*, s. 950 f.

¹⁵⁵ I tidigare avgöranden har återkravsrätten enligt doktrin ansetts ha sin grund i förutsättningsläran, se Hult, Phillips, *Condictio indebiti*, s. 235 ff.

¹⁵⁶ En genomgång av denna praxis finns även hos Gorton, Lars, *Handelsrättsliga variationer*, s. 151 ff.

till med betalningen och kontaktade därför Fortune för att ”frysa” densamma. Sedermera visade det sig att banken blivit utsatt för bedrägeri då Liano inte haft tillräckliga medel på sitt konto för att täcka överföringen. I målet var det emellertid ostridigt att Fortune mottagit pengarna i god tro. På bankens begäran avskiljdes det överförda beloppet från Fortunes övriga tillgångar, men någon återbetalning ägde aldrig rum. Efter att Fortune gått i konkurs stämde banken bolagets konkursbo med yrkande om att betalningen var ogiltig och därför skulle återgå. Banken anförde som grund för sin talan att det rörde sig om en misstagsbetalning.

HD menade att huvudregeln för misstagsbetalningar var att den som betalat av misstag hade rätt att återfå sina pengar. Därefter konstaterades att huvudregeln var försedd med åtskilliga modifieringar, vilka kunde göras gällande särskilt då den som mottagit pengarna varit i god tro och förbrukat pengarna eller annars inrättat sig efter betalningen. Vidare yttrades att det enligt äldre svensk praxis inte ansetts föreligga en principiell återkravs rätt gentemot en borgenär då någon av misstag betalat en annans skuld i den felaktiga tron att gäldenären ställt medel till förfogande för betalningen.¹⁵⁷ Dock menade HD att det avgörande för om återkravs rätt förelåg i den förevarande situationen skulle vara om samma typ av omständigheter var vid handen som i traditionella *condictio indebiti* situationer. Enligt domstolen var huvudargumentet som vanligen åberopades för en principiell återkravs rätt vid misstagsbetalningar att betalningsmottagaren gjorde en obehörig vinst om han fick behålla det han mottagit. Eftersom Fortune hade haft en giltig fordran på Liano ansågs en obehörig vinst inte ha uppkommit för Fortune. HD framhöll emellertid att *condictio indebiti* ändå kunde göras gällande i sådana situationer där en borgenär betraktade en fordran som värdelös. Domstolen kunde dock inte ta ställning till Fortunes fordran varit värdelös eftersom parterna inte förebringat någon utredning om betalningsförmåga för vare sig Liano eller dess närstående bolag. Även i övrigt saknades skäl att medge återkrav enligt reglerna om *condictio indebiti*.

I NJA 1999 s. 793 hade Sun Microsystems AB (Sun) anlitat Innovation Air Freight AB (IAF) för hantering av tullfrågor. Tullavgifter och andra kostnader betalade Sun i förskott till IAF. Som förskottsbetalning satte Sun in ett belopp på cirka åtta och en halv miljoner kronor på IAF:s konto i Första Sparbanken (Sparbanken). Några dagar senare kom Sun överens med IAF om att större delen av beloppet skulle betalas tillbaka. Företrädare för de båda företagen stämde träff några dagar senare på Nordbanken. Under mötet gavs en av Nordbankens banktjänstemän i uppdrag att föra över cirka åtta miljoner från IAF:s konto i Sparbanken till Suns för ändamålet öppnat konto i Nordbanken. Företrädarna för företagen erhöll en avi, underskriven av två banktjänstemän på Nordbanken, som innehöll uppgift om att beloppet satts in på Suns konto. Kreditering gjordes också av beloppet på Suns konto med motsvarande debitering på IAF:s konto. Sedan Sparbanken dragit in en till IAF tidigare beviljad kredit saknades täckning för överföringen på IAF:s

¹⁵⁷ NJA 1912 s. 562.

konto. Sun informerades om detta nästföljande dag och Nordbanken debiterade Suns konto med det insatta beloppet fyra dagar senare. Därefter försattes IAF i konkurs. Sun menade att Nordbanken var bundna av krediteringen som gjorts på företagens konto och yrkade att banken skulle förpliktas betala beloppet till Sun. Nordbanken å andra sidan genmälde bland annat att man visserligen varit behörig att belasta IAF:s konto hos Sparbanken, men att man var skyldig att återföra beloppet till Sparbanken när det visade sig att täckning saknades. Banken anförde vidare att om Suns talan bifölls skulle det innebära att Sun gjorde en obehörig vinst. Detta eftersom det rörde sig om en icke avsedd förmögenhetsöverföring från Nordbanken till Sun, eftersom Banken, då täckning på IAF:s konto saknats, haft en skyldighet att återföra beloppet till Sparbanken.

Angående Nordbankens invändning om obehörig vinst uttalade HD att det var troligt att Suns medel skulle gå förlorade om inte Nordbanken, genom sin underlåtenhet att vidta täckningskontroll, hade krediterat Suns konto. Domstolen menade ändå att det var vanskligt att uttala sig om huruvida IAF:s kredit skulle ha sagts upp av Sparbanken eller om andra omständigheter skulle ha föranlett att IAF hamnade på obestånd, i det fall att Sun inte hade krävt IAF på återbetalning. Det faktum att betalningen avsåg medel som tillhört Sun ansågs också tala emot att karaktärisera en eventuellt bestående betalning som obehörig vinst. Nordbanken ansågs därför betalningsskyldig.

5.5 Ersättning enligt vinstregeln i lagreglerade fall

I NJA 1949 s. 670 hade en växel på 8000 kronor belånats i en bank. För att kunna omsätta den med en ny växel bad N.L. först G.J.S. i egenskap av utställare och sedan A.A. i egenskap av överlåtare att skriva under en ny växelblankett. Vid tiden för undertecknandet var växelns belopp inte ifyllt för att N.L. själv skulle kunna bestämma omsättningens storlek. Utan A.A:s samtycke angavs växelns belopp till 22 000 kronor, varefter växeln överlämnades till en person Å. Efter att växeln hade förfallit till betalning och protesterats för utebliven betalning förpliktades A.A., i sin egenskap av överlåtare, av domstol att betala växelbeloppet. A.A. vände sig sedan till G.J.S. för att återkräva det utbetalade beloppet eftersom G.J.S. stod som utställare av växeln. Medan förhandlingar pågick mellan A.A. och G.J.S. förlorade A.A. sin växelrätt mot G.J.S., som därmed befriades från sin på växeln grundade betalningsskyldighet. Vid tidpunkten då A.A. förlorade sin växelrätt var N.L. insolvent. A.A. menade därför att G.J.S. gjort en obehörig vinst på hans bekostnad motsvarande vad han fått utge för att infria växeln och yrkade därför ersättning av G.J.S. med nämnda belopp.

HD anförde till en början att A.A. inte hade åberopat att han hade rätt att av G.J.S. återfå det utbetalade beloppet med stöd av det låneavtal som låg till grund för växelns utfärdande. Istället grundade A.A. sin talan endast på 74 § VxL. Den enda omständighet, som A.A. åberopat till stöd för att G.J.S. hade

gjort en obehörig vinst på hans bekostnad, var att G.J.S. om växelrätten hade kvarstått, skulle varit tvungen att infria växeln eftersom N.L. var på obestånd. Domstolen menade att det inte hade uppkommit någon obehörig vinst för G.J.S. på sätt som anges i VxL eftersom han inte tagit emot de lånade medel som växeln grundade sig på.

I NJA 1946 s. 34 hyrde en direktör en biograflokal tillsammans med en annan person. Som betalning för en del av hyran skickade direktören en av hyresvärden utställd och av honom själv accepterad växel. Växeln löstes inte in och diskonterades inte heller varför växelrätten gick förlorad genom preskription. Efter att hyresförhållandet upphört yrkade hyresvärden med stöd i 74 § växellagen att direktören skulle förpliktas att betala det på växeln angivna beloppet eftersom det annars skulle uppstå en vinst till skada för hyresvärden. Direktören menade att hyran reglerats då hyresförhållandet upphört och att fordringen mot honom i vilket fall var preskriberad enligt den då gällande nyttjanderättslagen.

HD ansåg att bestämmelserna om preskription i nyttjanderättslagen inte var tillämpliga då talan grundades på 74 § växellagen. Direktören hade inte heller styrkt att hyresvärden avstått från sin fordran. Domstolen biföll hyresvärdens talan med motiveringen att om växelfordringen förföll skulle direktören göra en vinst motsvarande fordringens belopp till skada för hyresvärden.

Bakgrunden till NJA 1988 s. 176 var att L.O.S. stod i skuld till M.P. som önskade någon form av säkerhet på sin fordran. L.O.S. bror U.S. gick i borgen för sin L.O.S. skulder och accepterade därför en växel som hade ställts ut av M.P. Växeln diskonterades i en bank men löstes inte ut av U.S. på förfalldagen. Istället omsattes den med nya växlar. Vid växelomsättningarna var det M.P. som stod för ränta och andra omkostnader. M.P. löste sedermera in växeln och väckte talan mot U.S. för att utfå betalning. M.P:s talan bifölls av domstol. Verkställigheten av domen resulterade i att en fastighet som tillhörde U.S. utmättes. Pengarna som inflöt från utmätningen täckte växelns kapitalbelopp. M.P. yrkade därefter ersättning i enlighet med 74 § växellagen för de ytterligare kostnader han ådragit sig vid omsättning av växeln. Han menade att ersättningsskyldighet förelåg för U.S. i egenskap av acceptant. Grunden för yrkandet var att om U.S. befriades från ifrågavarande betalningsskyldighet så skulle han göra en vinst till skada för M.P. som innehavare av växeln.

HD anförde bland annat att det var ostridigt att U.S. accepterat samtliga växlar samt att L.O.S. varit den som uppburit lånevalutan vid diskonteringen av den ursprungliga växeln. Ostridigt var också att alla växlar, förutom den som låg till grund för stämningen mot U.S. var preskriberade, och att U.S. i annat fall skulle varit skyldig att utge det av M.P. i målet fordrade beloppet. Eftersom växlarna hade tillkommit för att ge L.O.S. möjlighet till kredit och det varit han som uppburit valutan hade U.S. inte haft någon ekonomisk fördel av sitt växelåtagande. Därför ansågs han inte heller kunna göra en obehörig vinst genom att fordringarna förföll.

I NJA 1988 s. 598 hade handelsbolaget Grimslöv utställt en växel som accepterats av handelsbolaget Orraryds. Växeln överläts av Grimslöv till en bank för diskontering, varvid Grimslöv erhöll diskonteringsbeloppet. Beloppet avsåg betalning för tidigare leveranser av fodervaror som Grimslöv levererat till Orraryds. En tid senare ställde Orraryds in sina betalningar. Växeln som protesterades för utebliven betalning preskriberades sedermera. Banken krävde Grimslöv på beloppet med grunden att Orraryds varit på obestånd redan innan växelns utställande och att Grimslöv därför gjort en obehörig vinst på bankens bekostnad genom att erhålla det belopp som växeln löpte på.

HD menade att om Grimslöv skulle ha betalat växelbeloppet till banken under växelns giltighetstid skulle de ha fått ett återgångskrav gentemot Orraryds. Återgångskravet saknade i princip värde eftersom Grimslöv vid tiden var på obestånd. Trots detta ansåg inte domstolen att Grimslöv då växelrätten förföll gjort en sådan vinst som avses i 74 § VxL.

5.6 Kommentar till förekomsten av vinstregeln i praxis

Av de fall ovan som sorterats in under grupp ett, det vill säga nyttjande av annans egendom utan stöd i avtal, dömde HD ut ersättning i tre av totalt fyra fall. I NJA 1993 s. 13 dömdes ersättning ut med grund i de objektiva omständigheterna i målet. Vilka dessa objektiva omständigheter var gick domstolen inte närmare in på bortsett från konstaterandet att lokalen använts utan stöd i avtal. Att någon använt annans lokal utan att utge ersättning innebär en vinst för den obehöriga hyresgästen och en förlust för hyresvärden som i annat fall hade kunnat få inkomster från en annan hyresgäst. Att detta argument inte utvecklas av domstolen oaktat att ersättning beviljades utan stöd i lag är något märkligt och kan tolkas som att domstolen var ovillig att använda sig av vinstregeln. Anledningen till att ersättning inte dömdes ut i NJA 1999 s. 617 verkar främst vara att domstolen inte ville föregripa en pågående översyn av JB, något som mot bakgrund av utgången i NJA 1993 s. 13 är synnerligen märkligt med tanke på att en domares uppgift är att döma enligt gällande lag. Domstolens uttalande om att beviljandet av ersättning endast med svårighet låter sig förenas med gällande lag och förarbeten kan återigen tas som intäkt för en tveksamhet att använda vinstregeln som grund för ersättningsskyldighet. Ersättning dömdes däremot ut i NJA 2006 s. 206, dock utan omnämnande av obehörig vinst. Emellertid kan argumentationen i TR, vilken överinstanserna anslöt sig till, sägas bära drag av obehörig vinst då ersättningsskyldighet ansågs föreligga på grund av att nyttjandet av bostaden inneburit en förmån för en person i förhållande till en annan. Att så var fallet bekräftades senare i NJA 2007 s. 519 som HD menade uppvisade stora likheter med 1993 års fall. I jämförelsen uttalade HD att 1993 års fall var grundat på allmänna förmögenhetsrättsliga principer om obehörig vinst. Ersättning medgavs även i 2007 års fall. Även om obehörig vinst användes

som grund för utdömmande av ersättning i de tre nyssnämnda fallen så menar Håstad att det inte var vinsten som var bestämmande för ersättningen. Istället beräknades ersättningen efter vad som ansågs utgöra skäligt eller marknadsmässigt vederlag för nyttjandet av egendomen ifråga.¹⁵⁸

Rättsfall tillhörande den andra gruppen, nämligen ersättning enligt vinstregeln på inomobligatorisk grund, visar en stor variation i tillämpningen av vinstregeln. I de äldsta fallen, där käranden miste sin rätt enligt avtalet på grund av avverkningsförbud, utdömdes rätt till ersättning i samtliga fall utom i NJA 1933 A 141. I detta fall uttalades att ersättning inte kunde utdömas eftersom det inte var styrkt att fastighetsägaren kunde göra en vinst på de kvarvarande träden. Formuleringen tyder på att käranden inte lyckats bevisa att det uppstått en obehörig vinst. I NJA 1924 s. 372 dömdes ersättning ut eftersom de omständigheter som hindrade avverkning inte kunnat förutses vid avtalslutet. Uttryckssättet har av Hellner tolkats som att domstolen använt förutsättningsläran som grund i sitt domslut.¹⁵⁹ Detta ställningstagande frångicks emellertid i NJA 1925 s. 184, som avgjordes i plenum. HD dömde både i detta fall och i NJA 1925 s. 497 ut ersättning baserat på den vinst som svaranden gjort, även om ersättningen jämkades. Trots att denna praxis är tämligen åldersstigen är den principiellt viktig eftersom den visar att vinstersättning kan dömas ut utan stöd i lag. Eftersom de utfärdade avverkningsförbuden var något som var utanför både säljarens och köparens kontroll kan det ses som vanskligt att överhuvudtaget utdöma ersättning. Om en domstol ändå väljer att döma ut ersättning så kommer vinstregeln väl till pass eftersom ersättningen på så sätt åtminstone begränsas till den vinst som den ena parten gjort.

Angående de rättsfall rörande upplåtelse av avverkningsrätt som gått ut, så dömdes ersättning ut i NJA 1931 s. 431. Domslutet motiverades med att säljaren gjort en förlust då avverkningsrätten gick förlorad, vilket tyder på en tillämpning av vinstregeln. I NJA 1959 s. 618 anförde domstolen att förutsättningarna för avtalet rubbats. Övriga av käranden åberopade grunder avfärdades vilket kan tolkas som att förutsättningsläran använts som grund för domslutet.

I den övriga praxis som berörts i anslutning till inomobligatoriska förhållanden så grundades inte avgörandet i varken NJA 2000 s. 629 eller NJA 2009 N 40 på principen om obehörig vinst. I det förstnämnda fallet nedsattes en mäklares provision. Svarandesidans enda invändning i målet var att grund för nedsättning inte förelåg. Munukka menar att nedsättningen av provisionen berodde på att obehörig vinst inte åberopats av svarandesidan.¹⁶⁰ Också domstolens uttalanden i 2009 års fall kan tolkas som att svaranden hade kunnat få gehör för sin talan om obehörig vinst åberopats. I målet anförde svarandesidan att bifall till kärandens krav på återbetalning skulle vara orimligt eftersom detta skulle innebära att hon

¹⁵⁸ Håstad, Torgny, Forhandlingene ved Det 38. nordiske Juristmøde i København 2008, Del II (Uberrettiget berikelse (obehörig vinst) som grunnlag for betalingskrav), s. 442.

¹⁵⁹ Hellner, Jan, Obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, s. 404.

¹⁶⁰ Munukka, Jori, Är obehörig vinst en svensk rättsprincip?, s. 30.

skulle tillgodogöras det utbetalade beloppet två gånger. Svaranden syftade troligen på att den gjorda överföringen hade stämt överens med kärandens instruktioner och att hon därmed i och med utbetalningen redan tillgodogjorts beloppet en gång. Anledningen till att HD ändå inte tog upp frågan om en obehörig vinst uppstått synes alltså även i detta fall bero på att svaranden inte fullgjort sin åberopsbörda.

I tredje gruppen, i vilken bara NJA 1962 A 55 ingår, beviljades ersättning endast av ett JustR. Majoriteten beviljade inte ersättning eftersom det inte ansågs visat att marinen haft sådan nytta av det utförda arbetet att det berättigade till ersättning. Fallet är ändå av visst intresse eftersom HD genom sin formulering lämnar en öppning för att ersättning för obehörig vinst kan erkännas i fall då ett arbete utförts utan uppdrag och någon haft nytta av detsamma.

I fjärde gruppens fall, där vinstregeln aktualiseras i samband med *condictio indebiti*, medgavs inte ersättning i något av de två behandlade fallen. I både NJA 1999 s. 575 och NJA 1999 s. 793 använde domstolen principen om obehörig vinst som en motivering till varför det ansågs föreligga en principiell återkravs rätt vid misstagsbetalningar. Enligt Munukka talade avsaknaden av obehörig vinst starkt emot att medge återkravs rätt.¹⁶¹ Hellner kritiserade domstolens uttalanden i det förstnämnda fallet då han menade att *condictio indebiti* intog en självständig ställning i svensk rätt och därför inte behövde stöd av principen om obehörig vinst.¹⁶² Schultz däremot har anfört att HD:s argumentation var övertygande. Han menar att NJA 1999 s. 575 var ett exempel på hur vinstregeln kan utgöra ett stöd i avvägningssituationer genom att tillhandahålla en rättspolitisk grundprincip.¹⁶³ Det anförda kan tolkas som att återkravs rätt torde föreligga vid misstagsbetalningar som medför en obehörig vinst hos betalningsmottagaren. Framtida praxis i ämnet får utvisa om så är fallet.

Som tidigare tagits upp är VxL den enda lagstiftning i vilken begreppet obehörig vinst förekommer uttryckligen. En naturlig konsekvens av detta är att de enda rättsfall som rör tolkningen av när det enligt lag är möjligt att få ersättning för obehörig vinst är sådana som rör talan om obehörig vinst vid växels preskription eller bortfallande. Följaktligen är det endast de växelrättsliga fallen som kan inordnas i grupp fem. Av de fyra fall som hör till grupp fem, det vill säga ersättning enligt vinstregeln i lagen reglerade fall, är det bara i ett som talan om obehörig vinst bifallits. Restriktiviteten i tillämpningen är här motiverat redan på den grund att 74 § VxL reglerar bortfall av växelansvar. Om ersättning regelmässigt skulle ges i sådana situationer hade ju effekten blivit densamma som om växeln inte alls bortfallit. Domstolen biföll inte kärandens talan om obehörig vinst i varken NJA 1949 s. 670 eller i NJA 1988 s. 176. Detta berodde på att svaranden inte i något av fallen tagit emot de medel som växeln grundade sig på.

¹⁶¹ Munukka, Jori, Är obehörig vinst en svensk rättsprincip?, s. 30.

¹⁶² Hellner, Jan, Betalning av misstag, s. 413.

¹⁶³ Schultz, Märten, Nya argumentationslinjer i förmögenhetsrätten. Obehörig vinst rediviva, s. 952.

Domstolen ansåg därför att det i och med växelns bortfallande inte kunde uppstå någon obehörig vinst för vederbörande. Vinstkrav medgavs inte heller i NJA 1988 s. 598 där HD fastslog att om växelbeloppet betalats av Grimslöv till banken så skulle den förstnämnda ha fått ett återgångskrav gentemot Orraryds. Rättsfallen speglar den i avsnitt 4.3 nämnda uppfattningen att en vinst endast kan föreligga hos den gäldenär som saknar regresskrav mot en annan. Således kan ett vinstkrav mot en gäldenär inte bifallas, om växelåtagandet haft en borgenskaraktär.¹⁶⁴ Det enda rättsfallet där ersättning medgavs för obehörig vinst var i NJA 1946 s. 34. Bifallet motiverades med att om växeln, som använts av en hyrestagare för att täcka en hyresbetalning, tilläts förfalla så skulle hyrestagaren göra en vinst till skada för hyresvärden. I detta fall var det alltså hyrestagaren den i sista hand betalningsskyldiga, vilket gjorde det möjligt för domstolen att utdöma ersättning för obehörig vinst.

Sammanfattningsvis kan ur praxis rörande principen om obehörig vinst göras ett antal iakttagelser. För det första så förekommer principen på en rad olika rättsområden. Praxis visar även att vinstregeln kan användas på såväl inom- som utomobligatoriska fall. Även om HD varit tveksam till att använda vinstregeln så förekommer flertalet avgöranden där ersättning dömts ut i enlighet med regeln trots att lagstöd saknats. Praxis visar dock att vinstregeln i dessa fall används som en reservgrund om ersättning till exempel inte kan grundas på avtal och det inte är aktuellt med skadestånd. I andra fall har principen om obehörig vinst inte lagts som grund till ett avgörande utan istället tjänstgjort som en motivering till varför ersättningsskyldighet skulle kunna föreligga. Den gemensamma nämnaren för fallen där ersättning dömdes ut med stöd av principen om obehörig vinst är, precis som var fallet för den lagstiftning där principen förekommer, att ersättningen begränsas till vinsten. Vidare har den som blir ersättningsskyldig inte handlat på ett åtminstone alltför klandervärt sätt. I avverkningsfallen kan det inte läggas en avtalspart till last att efter avtalet tillkommen lagstiftning hindrar motparten från att avverka skog. Det kan inte heller påstås vara klandervärt att använda sig av en lagstadgad rättighet till uppsägning av nyttjanderätt. Svarandens handlande i fallen där obehörigt nyttjande skett av fast egendom är förståeligt i NJA 2006 s. 206 eftersom det i fallet förelåg ett interimistiskt förordnande som gav rätt till kvarstannande i boet under tiden som bodelning förrättades. Konkursboets handlande i 2007 års fall, att först efter några veckor efter ansökan om avflyttning lämna lokalen är något mer tveksamt. I 1993 års fall kan möjligen delar av ansvaret läggas på förstahandshyresgästen som gjorde det möjligt för andrahandshyresgästen att flytta in i lokalen ifråga.

5.6.1 Tidpunkten för ersättningens bestämmande

Vad gäller tidpunkten för ersättningens bestämmande har uttalanden i ovan presenterade praxis varit något sparsmakade. I NJA 1993 s. 13, NJA 2006 s.

¹⁶⁴ Agell, Anders, Växel, check och materiell fordran, s. 137.

206 och i 2007 s. 519, som samtliga rör obehörigt nyttjande av annans egendom, utdömdes ersättning från det att ett obehörigt nyttjande av egendom uppstod tills det att det upphörde. Med andra ord bestämdes ersättningen i fallen efter den tid som egendomen innehades på ett obehörigt sätt. I den övriga praxis som behandlats har tidpunkten för ersättningens bestämmande inte fastställts av domstolen.

6 Slutsats

Vinstregeln har i inledningen till denna uppsats beskrivits som att om en person har gjort en vinst på någon annans bekostnad och vinsten är obehörig, det vill säga saknar rättsgrund, så skall den gå åter. Regeln innebär att den obehöriga vinsten grundar en rätt till ersättning för den förlorande parten motsvarande storleken på den vinst som uppkommit för den vinnande parten.

Vidare har konstaterats att de fall där en obehörig förmögenhetsförskjutning kan resultera i en tillämpning av vinstregeln kan delas in i fem grupper, nämligen tillgodogörande av annans egendom utan stöd i avtal, ersättning enligt vinstregeln vid inomobligatoriska förhållanden, förbättring av annans egendom eller förmögenhetsställning utan stöd i avtal, fall av *condictio indebiti* samt i fall som finns reglerade i lag.

Traditionellt har vinstregeln ansetts vara tillämplig om fyra kumulativa rekvisit är uppfyllda. För det första krävs att det har uppstått en vinst hos någon part. Förlustrekvisitet föreskriver dessutom att vinsten ska ha uppstått på någon annans bekostnad. För att det ska vara möjligt att återkräva en vinst ska vinsten dessutom sakna rättsgrund. Slutligen brukar anföras att för att vinstkrav ska kunna göras gällande ska det inte vara möjligt att utfå ersättning på annan grund.

I motsats till den traditionella hållningen så visade genomgången av förlustrekvisitet att det inte har någon självständig betydelse. Detta beror på att vinstregeln inte kräver att vinst och förlust är lika stora för att vinstersättning ska tillerkännas den förlorande parten. Följaktligen kan man sluta sig till att det för svensk rätts vidkommande är tillräckligt med en vinstregel som utgörs av tre rekvisit. Rekvisiten består således av att någon ska ha gjort en vinst, att denna vinst ska sakna rättsgrund och att det inte ska finnas andra regler som utesluter en tillämpning av vinstregeln. Detta för med sig en avgörande skillnad mellan vinstersättning och skadestånd, nämligen att det inte är nödvändigt att påvisa en förlust för att vinstersättning ska utgå. Angående tidpunkten för vinstersättningens bestämmande har undersökningen visat att innehavstiden är bestämmande vid obehörigt nyttjande av annans egendom. I övriga fall får rättsläget betraktas som oklart.

Angående det sista rekvisitet, alltså det faktum att vinstregeln är subsidiär i förhållande till andra ersättningsregler, så har det i doktrin framkommit att det inte alltid är uteslutet att begagna sig av vinstregeln istället för skadestånd eller värdeersättning, i de fall där vinstersättningen blir högre. Detta öppnar upp för en vinstregel med en betydligt mer självständig karaktär än vad som hittills har varit fallet. Huruvida vinstregeln på så vis kommer att få en starkare ställning i svensk rätt får framtida praxis eller lagstiftning utvisa.

Som tidigare konstaterats finns i svensk rätt ingen allmän bestämmelse av innebörden att ersättning ska utgå i de fall då någon har gjort en obehörig vinst. Detta kan ha bidragit till att principen om obehörig vinst fått ge vika till förmån för andra ersättningsformer och därför under en lång tid spelat en mycket liten roll i det svenska rättslivet. Redan det faktum att principen om obehörig vinst är omdiskuterad visar att den inte heller har samma dignitet och självständiga karaktär som exempelvis culparegeln. Då återstår frågan om obehörig vinst är en allmän princip av det slag som grundar sig på analogier från lagstiftning och praxis. Mot bakgrund av att principens förekomst i lagstiftningen är vanlig och spänner över olika rättsområden kan det hävdas att den har både den omfattning och dominans som krävs för att räknas som en allmän rättsprincip. Därtill kommer att principen har tagits upp och även lagts till grund för avgöranden i flertalet överrättsfall. I motsatt riktning talar den omständigheten att det inte är helt enkelt att hitta något som förenar all den lagstiftning och alla de rättsfall i vilka obehörig vinst förekommer. En likhet som ändå kan påvisas för obehörig vinst fallen är att det uppkommit en vinst som i ett första skede varit godkänd av rättsordningen. Vid en senare tidpunkt gör emellertid omständigheterna kring hur vinsten har uppstått att den av rättsväsendet bedöms vara obehörig. En ytterligare gemensam nämnare för de flesta fall i vilka obehörig vinst förekommer är att den vinnande parten betett sig mer eller mindre ursäktligt vid uppnåendet av vinsten. Av det sagda följer att obehörig vinst kan ses som en allmän rättsprincip i svensk rätt i den nu anförda meningen.

En vanlig kritik som riktats mot vinstregeln är att likheterna i de fall där den förekommer är alltför vaga för att regeln ska kunna vara användbar för rättsväsendet. Kritiken förtar dock inte vinstregeln dess karaktär av allmän rättsprincip. Tvärtom är det väl just en allmän karaktär som kännetecknar en princip. I senare praxis är det dessutom uppenbart att principen om obehörig vinst är tillräckligt tydlig för att fälla ett avgörande, åtminstone i sådana fall där någon obehörigt utnyttjat annans egendom. Vinstregeln har vidare kritiserats bland annat för att vinstrekvisitet inte ger någon ledning för när en förmögenhetsförskjutning är obehörig och ska återgå. Istället måste andra omständigheter till för att domstolen ska kunna avgöra detta. Baksidan av myntet då vinstregeln tillämpas är därför att rättssäkerheten kan äventyras vid ett alltför vidlyftigt användande av densamma. Dessa farhågor kommer troligen inte att besannas dels på grund av vinstregeln som huvudregel är subsidiär och dels på den restriktivitet som domstolarna hittills visat då de dömt ut ersättning med stöd av regeln.

Den företagna genomgången av lagstiftning och praxis visar att principen om obehörig vinst har fått en förnyad aktualitet. Principen kan användas som en praktisk lösning i situationer där parterna har motstridiga intressen utan att någon av dem betett sig alltför klandervärdt. Att ha vinsten som utgångspunkt för ersättningsskyldigheten gör att den vinnande parten i alla fall inte hamnar i en sämre sits än om situationen inte alls hade uppstått. Därutöver visar vinstregelns tillämpning att det förekommer situationer som

inte kan lösas med konkurrerande ersättningsregler. I dessa fall behövs vinstregeln som en reservutgång. Reservlösningar är nödvändiga i varje rättsordning eftersom ingen författning kan vara så fullständig att den innehåller regler för alla de situationer som kan tänkas bli föremål för rättsordningens intresse. I fall då det finns luckor i lagen och analogier från befintlig lagstiftning inte är möjliga, är det en domares otacksamma uppgift att själv uppställa regler som kan ligga till grund för ett avgörande. Vinstregeln kan i sådana situationer tjäna som en vägledning då luckor i lagen behöver fyllas ut. Att principen har en allmän karaktär gör att den kan användas i disparata fall för att förhindra att det uppkommer situationer i vilka det skulle vara stötande för det allmänna rättsmedvetandet att inte utdöma ersättning.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Förslag till lag om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område, 1914.

Förslag till lag om förmynderskap m.m., 1921.

Prop. 1988/89:76. Om ny köplag.

Prop. 1989/90:89. Om ny konsumentköplag.

Prop. 1994/95:14. Ny fastighetsmäklarlag.

SOU 1999:1. Nya förmånsrättsregler.

Litteratur

Agell, Anders, Växel, check och materiell fordran, PA Norstedt & Söners förlag, Stockholm, 1971.

Allison, Jones, Restitution and European Community Law, Informa Finance, London, 2000.

Flechtner, Harry, m.fl., Drafting Contracts under the CISG, Oxford University Press, New York, 2007.

Gorton, Lars, Handelsrättsliga variationer, Juridiska fakulteten vid Lunds universitet, Lund, 2009.

Hellner, Jan, Om obehörig vinst. Särskilt utanför kontraktsförhållanden, Almqvist och Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala, 1950.

Hellner, Jan och Radetzki, Marcus, Skadeståndsrätt, 7:e uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2006.

Hellner, Jan, m.fl., Speciell avtalsrätt II. Kontraktsrätt. Första häftet, 4:e uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2006.

Herre, Johnny och Ramberg, Jan, Konsumentköplagen. En kommentar, 2:a uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2009.

Hult, Phillips, *Condictio indebiti*, i: Festskrift tillägnad Vilhelm Lundstedt, Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala, 1947, s. 230-270.

Håstad, Torgny, Tjänster utan uppdrag, P.A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1973.

Karlgren, Hjalmar, Obehörig vinst och värdeersättning, P. A. Nordstedt & Söners förlag, Stockholm, 1982.

Karlgren, Hjalmar, Utan det vises, att det honom till nytta använt är. HB 18 kap. 3 § in fine, i: Minnesskrift ägnad 1734 års lag, Isaac Marcus Boktryckeri, Stockholm, 1934, s. 631-667.

Lassen; Julius, Haandbog i Obligationsretten. Almindelig Del, Gads Forlag, Köpenhamn, 1917-1920.

Lemann Kristiansen, Bettina, Retsprincipper i retsanvendelsen, I: om retsprincipper, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, Köpenhamn, 2007.

Ljungman, Seve, Något om avräkning av nytta mot skada, särskilt vid tvångsförvärv, i: Teori och praxis. Studier i svensk civilrätt. Skrifter tillägnade Hjalmar Karlgren, Norstedts Juridik, Stockholm, 1964, s. 219-235.

Melin, Stefan, Juridikens begrepp, 4:e uppl., Iustus förlag AB, Uppsala, 2010.

Millqvist, Göran, Sakrättens grunder. En lärobok i sakrättens grundläggande frågeställningar avseende lös egendom, 5:e uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2009.

Peczenik, Aleksander, Vad är rätt, Fritzez Förlag, Göteborg, 1995.

Ramberg, Jan och Herre, Johnny, Allmän köprätt, 4:e uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2007.

Ramberg, Jan och Ramberg, Christina, Allmän avtalsrätt, 8:e uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2010.

Ramberg, Jan och Herre, Johnny, Internationella köplagen (CISG). En kommentar, 3:e uppl., Norstedts Juridik, Stockholm, 2009.

Tiberg, Hugo, Fordringsrätt, 7:e uppl., Juristförlaget, Stockholm, 1996.

Artiklar

Hellner, Jan, Betalning av misstag, Juridisk tidskrift, 1999-2000, s. 409-415.

Munukka, Jori, EG-domstolen om omleverans. Konsument ska inte behöva betala nyttoersättning för utbytt vara, JT, 2008-09, s. 311-325.

Munukka, Jori, Är obehörig vinst en svensk rättsprincip?, Ny juridik, 2009, s. 26-34.

Schultz, Mårten, Nya argumentationslinjer i förmögenhetsrätten. Obehörig vinst rediviva, SvJT, 2009, s. 948-959.

Övrigt

Håstad, Torgny, Forhandlingene ved Det 38. nordiske Juristmøde i København, 21.-23. august 2008, Del II (Uberettiget berikelse (obehörig vinst) som grundlag for betalningskrav), s. 415-444.

Monsen, Erik, Forhandlingene ved Det 38. nordiske Juristmøde i København, 21.-23. august 2008, Del I (Uberettiget berikelse (obehörig vinst) som grundlag for betalningskrav), s. 335-353.

Persson, Annina, Forhandlingene ved Det 38. nordiske Juristmøde i København, 21.-23. august 2008, Del II (Uberettiget berikelse (obehörig vinst) som grundlag for betalningskrav), s. 415-444.

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1912 s. 562
NJÄ 1924 s. 372
NJÄ 1925 s. 184
NJÄ 1925 s. 497
NJÄ 1925 s. 555
NJÄ 1928 s. 634
NJÄ 1931 s. 431
NJÄ 1933 A s. 141
NJÄ 1942 A 76
NJÄ 1946 s. 34
NJÄ 1947 s. 150
NJÄ 1949 s. 313
NJÄ 1949 s. 670
NJÄ 1949 s. 720
NJÄ 1950 s. 225
NJÄ 1957 s. 156
NJÄ 1959 s. 618
NJÄ 1961 s. 369
NJÄ 1962 A 55
NJÄ 1965 s. 268
NJÄ 1968 s. 197
NJÄ 1968 s. 488
NJÄ 1971 s. 474
NJÄ 1981 s. 552
NJÄ 1985 s. 871
NJÄ 1988 s. 176
NJÄ 1988 s. 598
NJÄ 1989 s. 570
NJÄ 1989 s. 768
NJÄ 1993 s. 13
NJÄ 1999 s. 575
NJÄ 1999 s. 617
NJÄ 1999 s. 793
NJÄ 2000 s. 629
NJÄ 2002 s. 322
NJÄ 2004 s. 682
NJÄ 2005 s. 510
NJÄ 2006 s. 206
NJÄ 2007 s. 519
NJÄ 2008 s. 861
NJÄ 2009 N 40
NJÄ 2009 s. 672

Hovrätten

RH 1980:13

RH 1980:27

RH 1989:8

RH 1991:31

RH 1994:25

RH 1996:156

RH 1998:56

RH 1998:83

RH 2002:64